

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS i VIVES

butlletí **8**

Maig del 2008

ÍNDEX

EDITORIAL 1

NOTÍCIES 2-9

ARTICLE 1 10-12

El ritual fenicio-púnic com a estratègies corporals

Mireia López

ARTICLE 2 13-15

La configuració inicial del pactisme als diversos territoris de la Corona d'Aragó (c. 1250-c. 1300)

Vicent Baydal

ARTICLE 3 16-18

El debat al voltant de les mancomunidades a Madrid (1911-1912)

Daniel Fernández

ARTICLE 4 19-21

Repensar la història de la integració europea. El caso español, 1947-1977

Fernando Guirao

ENTREVISTA 22-24

Stefano Maria Cingolani

EDITORIAL

A l'Institut encetem una nova etapa. Una etapa que tindrà com a objectiu assolir les fites que han guiat la seva activitat des que es va crear, primer sota la direcció de Josep Fontana i després de Jaume Torras. Ras i curt: volem que l'Institut continuï sent un referent en l'àmbit de la recerca històrica i en el de la formació d'historiadors, alhora que esdevingui un punt de trobada i d'intercanvi d'idees entre els investigadors.

De manera més concreta, els eixos fonamentals de la seva tasca seran: promoure una recerca de qualitat en les diferents línies i grups de treball que l'Institut acull; organitzar, amb el Departament d'Humanitats, el seminari adreçat als estudiants de doctorat; orientar la recerca dels alumnes del màster i del doctorat; i continuar impulsant dues activitats centrals en la dinàmica de l'Institut, com són el seminari adreçat als investigadors i als estudiants i el semi-

nari per a professors d'ensenyament secundari. Activitats a les quals cal sumar-ne d'altres que ja s'han consolidat com les Jornades de Debat (enguany les IV, sobre "Pensar històricament") i les Jornades de Gènere (enguany, les III sobre "Relacions, cultes i pràctiques rituals en la història"). O com el seminari que preparem per a principis de l'any vinent sobre "Les arrels històriques dels conflictes armats actuals".

Emprenem aquesta nova etapa amb la voluntat de reforçar la base de l'Institut mitjançant la implicació dels membres permanents, dels exalumnes i dels doctorands, d'investigadors d'àrees afins de la UPF i de col·laboradors externs. També d'acréixer la projecció de l'Institut dins la nostra Universitat i de portes enfora. Ampliar l'activitat, millorar-ne la difusió (més enllà del *Butlletí*, que juga un paper primordial en aquest sentit, amb l'ajut inestimable de Jaume Claret i Eduard Martí) i disposar d'una nova pàgina web de l'Institut són, ara per ara, els reptes que tenim al davant. Com ho serà, més endavant, tenir una presència activa en el Parc de Recerca en Ciències Socials i Humanitats de la UPF i col·laborar amb altres institucions externes a la Universitat. **Joaquim Albareda**

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

SEMINARI DE L'IUHJV. Curs 2007-2008

LES CORTS DE CADIS DE 1812

El passat 7 de novembre del 2007 el professor **Josep Arbó**s, catedràtic de dret constitucional de la Universitat de Girona, va fer una sessió sobre les Corts de Cadis de 1812, posant un èmfasi especial en el fet que en aquestes el que estava sobretot en joc era definir una idea de nació per a Espanya. Per això calia donar resposta al reconeixement de les diferents identitats que componien la Península i configurar un sistema de govern que les respectés. El professor Arbó va mostrar com el coneixement de l'ús que es va atorgar als conceptes de llibertat i de sobirania és fonamental per entendre la forma que finalment va adquirir aquesta "nació espanyola". A la vegada, va destacar el fracàs de les idees federalistes, que podia haver portat al futur estat espanyol a solucions alternatives, més respectuoses amb les diferents identitats que la componen.

CENTRALITZACIÓ ESTATAL, MILITARISME I HOMOGENEÏTZACIÓ CULTURAL (1789-1945)

El divendres 14 de desembre del 2007 va acompanyar-nos **Daniele Conversi** (Universitat de Lincoln), amb una conferència titulada "Centralització estatal, militarisme i homogeneïtzació cultural: des de les lleeves massives a la postguerra (1789-1945)". Partint d'un estudi de metodologia comparativa previ (*Els bascos, els catalans i Espanya*. Lleida: Pagès, 2004), la conferència va girar

en torn dels conceptes d'homogeneïtzació cultural i igualitarisme, des de la Revolució Francesa. La tesi del professor Conversi es basa en la idea que la migració va jugar un paper molt important en les pautes d'homogeneïtzació cultural (que no és el mateix que el concepte anglosaxó *cultural homogeneity*). A diferència d'Ernest Gellner, per a qui la industrialització va ser l'element clau en l'homogeneïtzació cultural, Conversi posa l'èmfasi en el militarisme de les societats europees (sobretot des de les guerres revolucionàries de 1793-1799 i la guerra

franco-prussiana). L'assimilació a les casernes militars va donar lloc a l'igualitarisme, l'estandardització de la llengua i de la cultura, així com a l'extensió de l'educació (en el cas de França amb les lleis educatives de Jules Ferry).

MONARQUÍA, IMPERIO Y NACIÓN: EXPERIENCIAS POLÍTICAS EN EL ATLÁNTICO HISPANO

La sessió de seminari impartida pel professor **José María Portillo** (Universitat del País Basc) el dimarts 19 de desembre del 2007 va analitzar els orígens de la nació espanyola contrastant-la amb les idees de monarquia i d'imperi i lligant-la amb les colònies americanes. D'aquesta manera va afirmar que es podia compartir monarquia amb els països americans però no pas nació, ja que mai no es va creure que aquests fossin de la mateixa nació que els espanyols tot i formar part de l'imperi. Portillo va plantejar que el fracàs en crear una nació atlàntica espanyola plasmada

en el text de la Constitució de Cadis de 1812 es va produir a causa de la continuïtat del que ell va anomenar "colonialitat" durant el segle XVIII i fins ben entrat el XIX.

L'ART DE LA CONSTITUTION AU SERVICE D'UNE ARISTOCRATIE OU D'UNE DÉMOCRATIE?

La professora **Florence Gauthier** (Universitat de París VII - Denis Diderot) va impartir el 22 de gener del 2008 una conferència titulada "L'art de la constitution au service d'une aristocratie ou d'une démocratie?". La historiadora va analitzar les constitucions franceses de 1791, 1793 i 1795, situant-les en el debat sobre el "dret natural" i les llibertats de l'home i del ciutadà. Amb aquest punt de partida, la sessió va aprofundir en la representació política durant la França revolucionària discutint el paper de les assemblees populars o primàries i les reaccions que va motivar. Finalment, la ponent va posar en qüestió els qualificatius que adjudica bona part de la historiografia a la política de Robespierre.

CULTURA Y MOBILIZACIÓN SOCIAL EN BUENOS AIRES, 1806-1829

El 4 de març del 2008 va tenir lloc la conferència titulada "Cultura y mobilización social en Buenos Aires, 1806-1829", a càrrec del professor **Raúl Fradkin** (Universitat de Buenos Aires). El reconegut historiador va exposar la importància dels tumults a l'hora de fer un estudi de la història social i política de l'Argentina. Segons l'autor, mitjançant els episodis tumultuaris es poden descobrir els components culturals i polítics del món popular i, tenint en compte la seva dualitat (el tumult vist com quelcom legítim, però no desitjable), entendre millor el paper que les autoritats volen assignar al poble.

EL ALMIRANTE DE CASTILLA DURANT LA GUERRA DE SUCESSIÓ

Quin paper va jugar l'Almirante de Castilla en el posicionament austriacista d'una part de la noblesa castellana? Com influí l'estructura social de la noblesa en aquest decantament? La sessió de **Mª Luz González Mezquita** (Universitat Nacional del Mar del Plata, Argentina), que va tenir lloc el passat 11 de març del 2008, va analitzar la figura de Juan Tomás Enriquez de Cabrera, Almirante de Castilla i un dels màxims defensors de la causa austriacista a terres caste-

llanes i andaluses. Tradicionalment s'ha destacat el paper jugat per les elits dirigents de la Corona d'Aragó a favor de la causa de Carles III l'arxiduc, però s'ha aprofundit poc en les motivacions d'altres regions peninsulars. La conferència sintetitzava algunes de les principals idees del seu llibre recent (*Oposición y disidencia en la Guerra de Sucesión Española. El Almirante de Castilla*,

Valladolid: Junta de Castilla y León, 2008), i destacava el caràcter únic d'aquest prominent personatge, que no només prenia decisions sinó que també difonia el seu pensament a través de diferents escrits. Un cas paradigmàtic d'oposició a un monarca i molt interessant per aprofundir en el coneixement de la noblesa castellana.

WORKSHOP: THE FORMATION OF "CIVIL SOCIETY", "CITIZENSHIP" AND THE "NATION"

L'IUHJV va organitzar el 22 de novembre del 2007 un workshop titulat "The formation of 'Civil Society', 'Citizenship' and the 'Nation'", amb la presència i la participació d'un nodrit grup de professors de la Universitat d'Estudis Estrangers de Tòquio. Tres d'ells van presentar-hi els seus respectius papers, els quals consistien en investigacions preliminars que, després de la presentació de la proposta, van donar pas al debat, la crítica i l'aportació de noves idees.

Primerament, el professor **Toshiyuki Chiba** va tractar sobre la ciutadania medieval en una comunicació titulada "From Göttingen to Berlin. Medieval Citizenship in Transition from Universal History to National/Local History". La seva investigació analitzava l'evolució de la historiografia alemanya entre els segles XVIII i XIX, posant èmfasi en la influència de la Il·lustració en el discurs, i com aquest es va anar desprenent de les proves no documentades dels textos sagrats. La segona proposta es titulava "Communal Autonomy as a Base of Civil Society. Local Autonomy and the Building of National Culture in Bohemia in the 19th Century", realitzada i presentada per **Taku Shinohara**. El text exposava algunes de les arrels del nacionalisme

NOTÍCIES

txec, tals com l'ús de la llengua, l'excursionisme o l'administració local. Durant la discussió sobre el text van aparèixer propostes de paral·lelisme amb el catalanisme. En darrer lloc el professor **Shigero Suzuki** ens va oferir un esbós del seu paper, titulat "New Social Movements and the Transformation of Citizenship: 30 years of Movimento Negro in Brazil". El text presenta un estudi del concepte de ciutadania al Brasil, especialment en relació amb el color de la pell i els diferents grups socials que hi ha en el si de la societat brasilera. L'acte va concloure amb unes breus paraules d'agraïment per part dels membres de l'IUHJV. L'intercanvi d'idees va ser fructífer i tant els membres de l'expedició japonesa com els de la nostra institució en van quedar prou satisfets.

TAULA RODONA: XARXES O DIÀSPORES? ELS CATALANS A ESPANYA I AMÈRICA AL SEGLE XVIII

La taula rodona celebrada a l'aula de doctorat de l'IUHJV, el dimarts 19 de febrer del 2008, portà per títol "Xarxes o diàspores? Els catalans a Espanya i Amèrica al segle XVIII", i van participar-hi **Assumpta Muset** (Fundació Universitària del Bages), **Gabriela della Corte** (Universitat de Barcelona) i **Josep Maria Delgado** (Universitat Pompeu Fabra).

La intervenció d'Assumpta Muset es va centrar en l'anàlisi de les diàspores mercantils catalanes dels municipis de Copons i de Calaf cap al territori peninsular, introduint-se amb força en el mercat espanyol, mitjançant la creació de companyies amb un fort component endogàmic (sobretot els originaris de Copons).

L'objecte d'anàlisi de Gabriela della Corte va ser el teixit de comerciants catalans establert al Rio de la Plata i a Nueva Granada. En concret la família Alsina, originària de Calella. La ponent es va centrar en la creació de "xarxes de sociabilitat" (destacant la utilització d'aquest concepte en lloc del de diàspora) en aquests espais americans.

Finalment, Josep Maria Delgado va parlar de la visió que els americans o els espanyols tingueren dels comerciants catalans. Delgado defensà la condició de diàspora mercantil de la comunitat de catalans a Amèrica, alhora que la identificació amb els municipis respectius, tenint en compte que gairebé tots provinien

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

de pobles del litoral català i no pas de Barcelona.

I SEMINARI INTERNACIONAL SOBRE LA INVESTIGACIÓ EN HUMANITATS

El 21 i 22 de febrer del 2008 d'aquest any va tenir lloc a la Universitat Pompeu Fabra el I Seminari Internacional sobre la Investigació en Humanitats: Espai, Temps i Perspectiva de l'Interpretació. La trobada, destinada principalment als joves investigadors, va intentar, des d'una mirada completament transversal, crear un lloc d'intercanvi i de discussió comuna per a totes aquelles disciplines que conformen les humanitats: la història, l'art, la literatura, la filosofia, la història de la ciència, la ciència política, l'estètica, la història de les religions o la psicoanàlisi. En aquestes jornades han participat diversos joves investigadors de diferent procedència, tant nacional com internacional, creant amb les seves presentacions i els posteriors debats un espai molt enriquidor per a la recerca en el camp de les humanitats.

III JORNADA SOBRE RELACIONS DE GÈNERE: RELIGIONS, CULTES I PRÀCTIQUES RITUALS EN LA HISTÒRIA

El passat 27 de març del 2008 es dugué a terme la III edició de la Jornada sobre Relacions de Gènere, coordinada per **Marie Costa i Agnès Garcia**. En aquesta tercera edició, que ha comptat amb una molt bona acollida per part del públic, el tema central fou el paper que han jugat i juguen homes i dones en les religions i rituals al llarg de la història. La

Jornada fou presentada per l'actual director de l'IUHJVV, Joaquim Albareda, i ha comptat amb el suport del Departament d'Humanitats.

Mireia López-Bertran (UPF) obrí la Jornada amb "Gestualitats i decoracions: els cossos femenins als rituals púnics". A partir d'algunes reflexions sobre el treball de l'arqueologia a l'entorn dels rituals, la ponent proposà algunes lectures del paper d'homes i dones en els rituals púnics a partir d'alguns corpus de terracotes de jaciments eivissencs i sards. **Teresa Forcadet** (UB i graduada en Teologia per la Universitat de Harvard) continuà la sessió amb "Relacions perilloses: què ha tingut a veure al llarg de la història la distinció divi/humà amb la distinció masculí/femení". A la seva ponència, Teresa Forcadet explicà algunes qüestions relatives al paper d'homes i dones al cristianisme i el judaisme a partir de la teologia, la psicoanàlisi i l'aplicació de les perspectives de gènere. S'hi plantejaren algunes qüestions sobre el feminisme de la igualtat i de la diferència, directament relacionades amb els rols que homes i dones han assumit en aquestes religions mono-teistes.

Manuel Delgado (UB) parlà sobre el paper de la dona en el ritualisme catòlic. La religiositat popular com a àmbit de sociabilitat femenina. Prenent com a font d'estudi una novel·la de Pérez Galdós, Delgado proposà una lectura del paper de la religió catòlica a l'Espanya del segle XIX. Una religiositat pro-

fundament marcada per la influència dels capellans sobre les dones i la consegüent percepció per part dels seus marits que, entre ells, hi havia aquesta figura del capellà absolutament interposada. Aquesta situació, alhora, es mostra com un germe de l'anticlericalisme i explica la misogínia del pensament burges que veia les dones com una

ombra de l'Església. **Dolors Bramon** (UB) va cloure la jornada amb "Dones i Islam: del text de l'Alcorà a la seva interpretació i posterior complementació". Bramon oferí una clara exposició sobre les fonts de les quals parteix la llei islàmica. A partir de la seva presentació mostrà com l'Alcorà, lluny de ser un text desfavorable a les dones, els oferí un tracte positiu en molts aspectes, mentre que foren les fonts posteriors, i molt especialment la seva aplicació i les seves successives interpretacions, el que clarament ha anat deixant les dones, dins de l'Islam, en una posició difícil. Una molt bona ocasió per veure una altra cara de l'islam, un Islam, en origen, alliberador per a les dones.

"PENSAR HISTÒRICAMENT" IV JORNADES DE DEBAT DE L'IUHJVV

Els dies 24 i 25 d'abril del 2008 l'IUHJVV va organitzar les IV Jornades de Debat, que enguany tractaren sobre la necessitat de "Pensar històricament", com deia Pierre Vilar. Com ja és tradicional, l'objectiu de les Jornades és continuar plantejant a tota la comunitat docent i investigadora noves preguntes i generar un debat que millori la professionalitat del nostre treball. Amb el tema escollit aquest any, es pretén centrar l'atenció en el sentit que té la recerca i l'ensenyament de la història avui.

Sota la coordinació de Maricó Janué, Meritxell Ferrer, Eduard Martí i Carolina Rúa, les Jornades s'han estructurat en tres blocs temàtics. El primer tractà sobre la necessitat d'una recerca històrica que sigui ètica, i pretenia aprofundir en els límits i les responsabilitats de l'historiador a l'hora de dur a terme la seva investigació. En aquest sentit, destaquen les intervencions de **Francisco Fernández Buéy** (UPF) i **Josep M. Salrach** (UPF). El segon bloc analitzà com s'ha ensenyat la història, tant en el passat com en el present, i comptà amb la participació de **Ramon López Facal** (Universitat de Santiago de Compostel·la), de **Ramon Arnabat** (URV) i de **Cèlia Cañelles** (IES Ernest Lluch). Per últim, l'atenció se centrà en l'ús que s'ha fet de la història al llarg del temps tant des de la perspectiva andalusí (Eduardo Manzano, CSIC), com de la història recent (Juan Sisinio Pérez Gazón, Universitat de

Castella-la Manxa), passant per una anàlisi del cas francès (Benóit Pellastrandi, París). Per últim es va fer una anàlisi del paper de l'historiador com a narrador (Ucelay Da-Cal, UPF).

La veritable història, deia Pierre Vilar, havia de ser "modesta, pacientment elaborada a les universitats i prudentment ensenyada a l'escola". Des de l'IUHJVV es considera que la citació interpel·la l'historiador a qüestionar-se pel mètode, pels motius i pels fins del seu propi treball. Aquesta també ha estat la finalitat de les Valladolid, Jornades de Debat.

TAULA RODONA: "PER QUÈ SERVEIX UN HISTORIADOR?"

El 13 de maig va tenir lloc a la sala de l'IUHJVV una taula rodona sobre el tema "Per què serveix un historiador?". Moderada per Marc Permanyer, la sessió pretengué aproximar-se a la realitat de l'historiador i analitzar la seva funció dins la societat. En aquest sentit, destaquen els participants a la taula: un polític (Joaquim Nadal, conseller), un editor (Gonzalo Pontón) i dos periodistes (Enric Calpena i Josep M. Soria). Tots ells aportaren visions diferents i complementàries de la funció i la responsabilitat de l'historiador vers els que l'envolten.

SEMINARI BANQUERS A LA BARCELONA DEL SEGLE XIX

El proper divendres 20 de juny del 2008 tindrà lloc el seminari Banquers a la Barcelona del Segle XIX, coordinat pel professor Martín Rodrigo. A diferència del que succeïx amb els industrials i els comerciants, la figura i el paper dels banquers a la Barcelona del segle XIX és poc conegut. L'objectiu del seminari és aprofundir en la configuració dels banquers com a grup social a la capital catalana, a partir de preocupacions més pròpies de la història social que de la història econòmica. Els diferents autors convocats oferiran una anàlisi aprofundida sobre alguns dels principals banquers de Barcelona al llarg del segle XIX: Francisco Fontanellas (Stephen Jacobson); Manuel Girona (Yolanda Blasco i Lluïsa Pla); els germans Alejo i Manuel Vidal Quadras (Lluï Castañeda i Martín Rodrigo); els mar-

quesos de Comillas (Quique Faes i Martín Rodrigo); Evarist Arnús (Àngels Solà); els germans Gil Serra (Martín Rodrigo), i Francesc Moragas (Carles Sudrià).

SCIENCE AND FASCISM: SPANISH SCIENCE DURING FRANCOISM

Entre el 20 i el 22 de novembre del 2008 tindrà lloc a la Universitat Pompeu Fabra —amb la col·laboració de l'IUHJVV— un Workshop internacional amb l'objectiu d'analitzar el paper de la ciència sota la dictadura franquista, tant en el seu context nacional com internacional. La jornada pretén ser una aportació a l'actual debat sobre les relacions entre ciència, política i contextos socials, generat després de la desaparició de la Unió Soviètica i la *reubicació* de les institucions científiques en els països de l'antic bloc soviètic. En definitiva: es vol omplir un buit pel que fa a la reflexió històrica sobre un país, Espanya, que mica en mica comença a revisar el seu passat més immediat.

FONTS MANUSCRITES JAUME VICENS I VIVES, 1946-1951

L'any 2010 celebrarem una doble efemèride relacionada amb Jaume Vicens i Vives: el centenari del seu naixement i el cinquantenari de la seva mort. En aquest sentit, la Biblioteca de l'IUHJVV conserva tota una sèrie de

documents i de fonts manuscrites d'aquest historiador. Sortosament, quan l'editorial Gallach va donar l'ordre d'eliminar una part del seu fons d'arxiu, aquests escrits van arribar a mans d'un llibreter de vell que va creure que podrien ser interessants. Aquesta intervenció va possibilitar l'adquisició de l'esmentada col·lecció de manuscrits inèdits. El fons està integrat per més de 4.600 pàgines que s'agrupen en les obres següents:

Evolució històrica de la humanidad (obra inèdita). En conservem les quartilles manuscrites.

Historia universal Gallach, 2a. ed. Els materials que conservem d'aquesta obra ens permeten conèixer parcialment el seu procés de creació: l'intercanvi epistolat amb l'editor, els manuscrits d'alguns dels seus capítols, els originals mecanografiats, les correccions i ampliacions de les galerades corresponents als capítols d'història moderna que fa l'autor, així com els originals manuscrits d'alguns dels capítols sobre art que van ser redactats per Alexandre Cirici.

Historia de la cultura. Conservem els manuscrits de tota aquesta obra. Alguns dels capítols, Vicens i Vives els va signar amb el pseudònim de Lorenzo Guillén.

Atlas històric. Sota aquest paràgraf donem notícia d'un atlas dibuixat per Vicens i Vives que havia de complementar l'obra *Evolució històrica de la humanidad*.

El fons es completa amb una sèrie de correspondència autògrafa de Jaume Vicens dirigida a Josep Fontana.

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

PRESENTACIÓ DE LLIBRES

Dinàmiques imperiales, 1650-1796

Com va aconseguir la monarquia hispànica governar els regnes americans durant més de tres segles? Van entendre els contemporanis els subtils forces que els unien amb els territoris d'ultramar? **Josep M. Delgado** va presentar el passat 30 de maig del 2007 el seu últim llibre *Dinàmiques imperiales, 1650-1796* (Barcelona: Edicions Bellaterra, 2007), que ens apropa a la difícil problemàtica de la supervivència de l'imperi colonial. L'obra, fruit d'una llarga i madura reflexió, presenta la "política del consens" com la clau de volta sobre la qual es fonamentava tot l'edifici imperial. Va ser la falta de comprensió d'aquest consens, que era a la vegada interior (amb les elits locals) i exterior (amb les potències estrangeres), el que explica el fracàs de totes les reformes dels monarques borbònics. Sens dubte un llibre de referència per entendre la complexitat de les relacions colonials i que, com va anunciar l'autor, tindrà una segona part en l'anàlisi de la caiguda de l'imperi en el primer terç del segle XIX.

Antoni Saumell i Soler. Miscel·lània in memòria

El passat 28 de febrer del 2008 va tenir lloc la presentació del llibre *Antoni Saumell i Soler. Miscel·lània in memòria* (Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2007), a càrrec del professor Josep Pich. L'obra, com afirma el rector Josep Joan Moreso al pròleg, "expressa l'amistat i l'afecte envers el professor desaparegut i el bon record que va deixar entre nosaltres". El professor Antoni Saumell va morir l'any 2006 a causa d'una esclerosi lateral amiotròfica. L'obra recull articles de més de trenta historiadors i amics d'altres especialitats, que han volgut així mostrar la seva amistat per una persona

que va fer importants aportacions a la història agrària de Catalunya. Entre molts d'altres, hi destaquen les participacions d' Andreu Mayayo, Josep Fontana, Antoni Gavaldà, Eva Serra, Josep M. Delgado, Manel Ollé, Pere Cifre, Isabel Valverde o Jordi Ibàñez. La professionalitat i la varietat d'aquests treballs passen com la tasca duta a terme per l'insigne historiador encara perdura.

NOVETAT EDITORIAL

La Constitució de Batlle i Jover

La col·lecció *Jaume Caresmar* de l'IUHJV compta amb un nou títol: *La Constitució de Batlle i Jover. Un projecte català a les Corts de Cadis* (Vic: Eumo, 2007). **Lluís Maria de Puig**, senador i president de l'Assemblea del

Consell d'Europa, edita aquest interessant escrit, acompanyat d'un exhaustiu i aclaridor estudi introductori del personatge i les seves idees. Puig posa de manifest que Batlle no va participar a les Corts de Cadis, com fins ara es creia, i destaca com el seu pensament reflecteix les contradiccions del moment i la crisi del sistema. El seu pensament es pot qualificar com a liberal i progressista, enfrontat radicalment a l'immobilisme dels absolutistes, a la vegada que reaccionari davant la revolució social. En aquest sentit, Batlle era partidari de la monarquia constitucional i parlamentària; defensor de l'estat nacional espanyol, però sense renunciar a la catalanitat, de la qual admira les llibertats i les institucions aniquilades al 1714.

Lluís M. de Puig pertany al grup consolidat de recerca Grup d'Estudis de les Institucions i de la Societat a la Catalunya Moderna (segles XVI-XVIII).

BREUS

Tesis defensades a l'IUHJV (curs 2007-2008)

López Beltran, Mireia. "Ritualizando cuerpos y paisajes: un análisis antropológico de los ritos fenicio-púnicos", sota la direcció de M. Eugenia Aubet Semmler.

Martínez Robles, David. "La participación española en el proceso de penetración occidental en China: 1840-1870", sota la direcció de Dolores Folch Fornesa.

Rovira Buendía, Núria. "Agricultura y gestión de los recursos vegetales en el sureste de la península ibérica durante la prehistoria reciente", sota la direcció de Ramon Buxó Capdevila.

Núñez Calvo, Francisco Jesús. "Estudio cronológico —secuencial de los materiales cerámicos de la necrópolis fenicia de Tiro— al Bass (Líbano). Campaña de 1997", sota la direcció de M. Eugenia Aubet Semmler.

Busquets Alemany, Anna. "Los tratados Caresmar de l'IUHJV compta amb un nou títol: *La Constitució de Batlle i Jover. Un projecte català a les Corts de Cadis* (Vic: Eumo, 2007). **Lluís Maria de Puig**, senador i president de l'Assemblea del

Costa, Marie. "Conflictos matrimoniales y divorcio en Cataluña: 1775-1833", sota la direcció de Joaquim Albareda Salvadó.

Incorporacions a l'IUHJV

En el marc dels programes ICREA, s'han incorporat els professors Sandra Montón i Juan Carlos Garavaglia. Sandra Montón és especialista en arqueologia de les societats mediterrànies de l'edat del bronze, arqueologia i teoria del gènere i tecnologies domèstiques. Juan Carlos Garavaglia és especialista en història d'Amèrica, principalment de Rio de la Plata, Paraguai i Mèxic.

Salomé Alamillo és la nova secretària de l'IUHJV, que substitueix Rosa Maria Udina.

Eduard Puig s'ha incorporat com a becari predoctoral amb una beca FPI.

Altres

El 24 de novembre del 2007 el professor Josep Fontana va rebre el Premi Nacional de Cultura de la Generalitat per la seva trajectòria professional. El jurat va destacar la seva rellevant aportació a la cultura catalana.

L'IUHJV DISPOSA D'UNA NOVA WEB:
www.upf.edu/iuhjv

NOTÍCIES

MÀSTER EN HISTÒRIA DEL MÓN Curs 2007-2008

- La Guerra Freda i el seu Llegat. Josep Fontana.
- Nació i Nacionalismes. Enric Ucelay Da Cal.
- La Fam en el Món. Josep M. Salrach.
- Sistemes Colonials i Societats Extraeuropees. Josep M. Fradera.
- La Formació dels Imperis al Món Modern i Contemporani. Eloy Martín Corrales.
- Persecucions Ètniques i Genocidi en el Món Contemporani. Miquel Civil.
- Diàspores. Manel Ollé.
- La Construcció de l'Estat Modern a Europa. Joaquim Albareda.
- Europa i el Món Islàmic. Eloy Martín.
- El Llegat Colonial a l'Amèrica Llatina. Juan Carlos Garavaglia.
- Gènere i Esclavitud al Món Antic. Marina Picazo.
- Esclavitud i Abolicionisme. Martín Rodrigo.
- El Treball a la Fàbrica. Albert Garcia.
- Poder Polític i Tecnologia. Miquel Civil.
- Servidors de l'Estat i el Mercat. Stephen Jacobson.
- Formes d'Organització Política en el Segle XIX. Josep Pich.
- Fronteres i Colònies des de l'Arqueologia. Anna Delgado.
- Convivència: Cristians, Jueus i Musulmans a la Península Ibèrica. Víctor Fariás.
- Contactes de Xina amb Altres Cultures. Dolores Folch.
- Seminari de recerca.

PROGRAMA DE DOCTORAT DE L'IUHJV

El programa de doctorat, organitzat pel Departament d'Humanitats i l'IUHJV, constitueix la culminació dels estudis de postgrau en Història dins la UPF. És un programa obert a tots els estudiants que han cursat un màster oficial en Història, o en disciplines afins, i volen completar la seva formació com a historiadors desenvolupant les seves capacitats i destreses en el camp de la recerca realitzant una tesi doctoral. Sota la supervisió permanent d'un tutor designat per la comissió de postgrau del Departament d'Humanitats. Els estudis de doctorat s'organitzen en dues etapes. Durant la primera, que ocupa el primer curs acadèmic, l'alumne haurà de cursar 5 crèdits ECTS, a escollir entre l'oferta de cursos i seminaris organitzats per l'IUHJV, i defensar davant una comissió d'experts, que valorarà la viabilitat de la recerca proposada, el seu projecte de tesi doctoral. L'alumne haurà d'inscriure la tesi un cop hagi estat aprovat el projecte, i a partir d'aquest moment començaran a córrer els terminis per a la seva presentació i defensa. Els que optin per una dedicació a temps complet disposaran de tres anys per concloure la seva recerca i els que s'acullin a la modalitat de dedicació parcial, de sis anys.

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

XVII SEMINARI PER A PROFESSORAT D'HISTÒRIA D'INSTITUTS D'ENSENYAMENT SECUNDARI. Curs 2007-2008

L'objectiu del Seminari per a Professorat d'Ensenyament Secundari, que organitza cada curs l'IUHJV, en col·laboració amb un ampli grup de professors i professores d'història d'instituts d'ensenyament secundari de diverses localitats catalanes, és oferir un estat de la qüestió clar i suggeridor destinat a la seva posterior divulgació a l'aula. El Seminari consta de vuit sessions distribuïdes al llarg de tot el curs. Les sessions (exceptuant la darrera) consten d'una exposició i d'un col·loqui posterior que requerirà la participació activa dels assistents. Prèviament es facilitaran materials de lectura o bibliogràfics.

DATA	TÍTOL DE LA PONÈNCIA	PONENT
27 d'octubre	"Agitació política y conflicto social agrario en Andalucía, 1868-1905"	Antonio López Estudillo, Universitat de Girona
17 de novembre	"Franquisme, sindicalisme i cooperació"	Antoni Galvada Torrents, Universitat Rovira i Virgili
15 de desembre	"Els reptes de la planificació territorial a Catalunya"	Oriol Nel·lo Colom, geògraf i secretari per a la Planificació Territorial de la Generalitat de Catalunya
19 de gener	"La història a la televisió"	Dolors Genovés Morales, Televisió de Catalunya
16 de febrer	"El conflicto palestino-israelí después del 11 de septiembre"	Miguel Ángel Bastenier Martínez, Universitat Complutense de Madrid
15 de març	"El final de la dictadura"	Josep Fontana Lázaro, UPF
19 d'abril	"Los orígenes de la Guerra Civil: el conservadurismo rural en Castilla"	Ricardo Robledo Hernández, Universitat de Salamanca
17 de maig	Sortida a Cardona: mines de sal i castell	-----

HORARI, LLOC I MATRÍCULA: Les sessions tenen lloc els dissabtes al matí, de 10.00 a 13.00 hores.

Més informació: www.upf.edu/iuhjvv · Telèfon: 93 542 17 00 · Adreça electrònica: iuhjvv@upf.edu

NOTÍCIES

SEMINARI DE PROFESSORS D'INSTITUT. JA SÓN MÉS DE 15 ANYS

El Centre d'Activitats de Formació i Reciclatge del Professorat d'Història d'Ensenyament Secundari (Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives) va acollir diferents seminaris, entre ells el que ara n'explicarem els orígens i l'evolució. L'any 1991, el professor Josep Fontana, director de l'Institut, va reunir un grup d'exalumnes seus, els quals tenien en comú que estaven sindicats a Comissions Obreres. En aquesta primera trobada van exposar les seves inquietuds i les necessitats que tenien; alhora, el professor va plantejar-los la voluntat d'obrir el centre a més àmbits que els estrictament universitaris i va recollir les demandes formatives amb el seu oferiment i el de l'Institut. L'oferiment de Josep Fontana va ser una fita molt important per a molts de nosaltres, ja que se'ns va donar l'oportunitat des de fora del nucli dels instituts de Ciències de l'Educació (que es preocupaven més de com havíem d'ensenyar, que no pas de què s'hi ensenyava) d'actualitzar coneixements, innovar conceptes, conèixer l'estat de la qüestió de molts temes, etc.; d'aquesta manera al professorat de secundària se'ns va oferir un lloc per cultivar-nos i debatre com a historiadors/es.

Des d'aquella trobada inicial, uns ho van dir a altres i el curs 1991-1992 ens vam reunir quinze professors/es de secundària al voltant d'una taula els dissabtes al matí al carrer Muntaner, núm. 180, 2n., per tractar dos temes centrals: "Estat i nació en els temps moderns i contemporanis" i "Reflexions a l'entorn del V Centenari del Descobriment d'Amèrica". El nostre treball era elaborar i traduir els materials i discutir-los posteriorment. Era el mateix professor Fontana qui ens suggeria temes innovadors o noves línies d'investigació que es feien per portar al seminari, a més de recollir les nostres propostes, que les feia realitat. A mesura que el seminari va anar creixent en nombre de professorat vam haver d'institucionalitzar-lo, i vam organitzar-lo col·lectivament, seguint amb la bona direcció d'en Fontana i, més endavant, del professor Joaquim Albareda. En finalitzar cada curs, nosaltres mateixos, mitjançant una reunió i amb l'informació recollida a l'enquesta —en què expressem la valoració i les nostres propostes—, plantejàvem les noves temàtiques per al curs següent. En definitiva, són vuit sessions

de les quals una és una excursió cultural/didàctica (per exemple a les Mines de Cers, al Museu Episcopal de Vic, al Museu Industrial del Ter, a Corbera d'Ebre, a Girona, etc.). A més d'història, alguns dels temes tractats han estat també de geografia, d'art i d'economia: art i societat després de la Segona Guerra Mundial; economia i ecologia; Xina avui; racisme i xenofòbia; els reptes de la planificació territorial a Catalunya; la Sevilla de Queipo de Llano; la Guerra Freda; El trabajo de las mujeres en la dictadura; Cambó; la transició a debat; etc.

Hem pogut comptar amb una plèiade de professors i de professores de diverses universitats i instituts de secundària de tot l'estat espanyol que, per la seva especialització en una temàtica, eren les persones idònies per desenvolupar la sessió. A tall d'exemple, els darrers anys hi han participat: Xavier Antich Valero (Universitat de Girona), Xavier Domènech (UAB), Francisco Espinosa (Universitat de Sevilla), Carlos Gil Andrés (IES Miranda d'Ebre), Pilar Maestro (IES Francisco Figueras P. d'Alacant), Oriol Nel·lo (geògraf, secretari de la Generalitat de Catalunya), Juan Sisinio Pérez Garzón (Universitat de Castellà-la Manxa), Joaquim Prats (UB), Carmen Sarasúa (UAB), Eva Serra (UB), Jaume Torras (IUHJV), etc. De vegades, hi han vingut alguns doctors/es en història, que havien finalitzat la seva tesi o que ja li havien donat forma de llibre, per posar així al nostre abast l'última recerca publicada. Atenent les nostres peticions, també el professor Josep Fontana ha fet en cada seminari una sessió: la transició; la Guerra Freda; la II República, etc.

Actualment som més de 40 professors/es, entre els quals hi ha un grup bastant ampli que ens hem mantingut constants al llarg d'aquests 17 anys i hem forjat una amistat més enllà de l'aula. És per això que, a més d'aquests aspectes acadèmics, també són importants per a nosaltres dos àmbits d'actuació:

a) Bar Cosmos. Rambles. L'esbarjo que fem a mig matí del dissabte; allí reblem el clau del que ha tractat el ponent, fem un precol·loqui, o bé fem "teràpia de grup" de com ens van les classes, l'aula, o la nostra vida...

b) Sortida cultural. A més de l'itinerari assignat i de les visites de rigor, hem reivindicat temps per fer degustació gastronòmica dels productes típics de la zona. Amb el més pur estil que caracteritzava l'artista Lloïl Bertran (a TV3) als "quemacús" quan sortien fora de la ciutat: a tall d'exemple, va ser memorable la Cooperativa Pinell del Brai amb les compres d'oli, d'olives i de vi.

En aquests viatges també gaudim de la presència de Josep Fontana, de qui tant hem après, i, especialment, del seu compromís amb la societat que vivim (*Nihil Recte Sine Exemplo Docetur Aut Discitur*, res s'ensenyava o s'aprèn bé sense l'exemple). Finalment, cal destacar el nostre reconeixement a l'Institut, perquè mitjançant aquests seminaris hem sentit valorada acadèmicament la nostra tasca de professors/es d'ensenyament secundari.

Col·lectiu de Professorat d'Ensenyament Secundari

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

ARTICLE

ELS RITUALS FENICIO-PÚNICS COM A ESTRATÈGIES CORPORALS: UNA LECTURA DES DE L'ANTROPOLOGIA I LA CULTURA MATERIAL

Mireia López Bertran

Entendre els rituals com a pràctiques corporals i sensorials ofereix una perspectiva més completa de les activitats rituals. Tot sovint el concepte ritual ha servit com a calaix de sastre per explicar totes aquelles activitats estranyes als ulls occidentals.

Igualment, també s'ha construït com a eina analítica per explicar esdeveniments i situacions diverses en temps i espais amplis, de tal manera que ha esdevingut un concepte abstracte i universal. Així, els rituals es defineixen com a activitats totalment separades d'allò quotidià, amb un alt grau de repetició i formalitat...; però, què fa la gent quan duu a terme un ritual? És conscient del que fa i com ho fa? Com s'aconsegueix un ambient ritualitzat? Totes aquestes preguntes no es poden respondre partint d'aquest marc analític; cal una perspectiva que els observi com a pràctiques específiques, concretes i contextualitzades. Els rituals són pràctiques corporals i estan estretament vinculades als moviments, les gesticulacions i les decoracions de les persones.

Les aportacions fetes des de l'anomenada "antropologia del cos" resulten del tot interessants per interpretar els rituals fenicio-púnics en relació amb les corporalitats. Cal tenir present les limitacions, sobretot perquè no tenim evidències directes sobre cossos fenicis practicant rituals, fora de les restes òssies dels cementiris. La cultura material amb la qual treballam des de l'arqueologia és clau per poder afrontar la qüestió. En aquest sentit, l'organització espacial dels santuaris, els objectes de decoració i higiene personal, les representacions de divinitats, els diferents tipus de ceràmica i les restes orgàniques són la clau per analitzar què feien les persones en determinats rituals.

Des d'aquesta perspectiva, interpreto el rol dels participants en un santuari fenicio-púnic situat a Sanlúcar de Barrameda, Cadis, Abans,

però, desenvoluparé com entenc els rituals i els cossos dins del camp de les ciències socials.

Els rituals com a pràctiques i cossos en moviment

Com ja he explicat, la tendència principal a l'hora d'analitzar els rituals s'ha basat en una visió universalista i essencialista, definint-los com a activitats estranyes i irracionals. Aquest discurs és, en certa mesura, producte del racionalisme postil·lustrat basat en els dualismes cartesianes. Allò ritual està fora de la lògica científica, moderna i occidental. Els rituals formen part de maneres emocionals i primitives d'entendre el món. Així, aquesta dualitat entre ritual i no ritual no només és una eina analítica sinó que també forma part d'un determinat discurs polític de tipus colonialista i evolucionista. D'aquesta manera, la historiografia del concepte neix i es consolida mitjançant una sèrie de binarismes: nosaltres/ells, observador/participant o teoria/dades i, en conseqüència, es debilita l'estudi de la seva vessant pràctica.

Malgrat això, els últims trenta anys del segle passat han estat prolífics. Els estudis que emfatitzen les pràctiques han estat essencials per tractar de manera contextualitzada els rituals. Exemple d'això poden ser les teories de l'antropòleg francès P. Bourdieu sobre el concepte de pràctica, les quals aporten una visió diferent del que es considera ritual. Partir de la base que els rituals són pràctiques, activitats, que fan les persones, permet observar que les activitats humanes són estratègies creatives que reproduïen i reformulen les cultures i les societats. Per tant, els rituals ja no són activitats especials i estranyes, sinó pràctiques en què les estratègies socials són un element fonamental. Dit d'una altra manera, cal estudiar les estratègies de ritualització, és a dir, analitzar de quina manera determinades accions socials es diferencien d'altres.

El concepte de ritualització permet trencar amb les definicions generalistes dels ritus, ja que

aquesta únicament és una manera d'actuar que es distingeix d'altres en relació a com es fa i què es fa. Es tracta d'una pràctica que es diferencia de les altres, de tal manera que actuar ritualment esdevé una qüestió de contrastos i d'evocació d'estratègies diferents. Per tant, allò ritual apareix sota una nova perspectiva ja que sempre serà contingent, provisional o diferent: la ritualització és una pràctica i, com a tal, és situacional i estratègica. En definitiva, els rituals són una qüestió d'escala i de grau; són activitats diàries o comunes que s'emfatitzen de diferents maneres. Un exemple clar de ritualització el proporcionen les activitats relacionades amb l'alimentació: alimentar-se és necessari i es fa diàriament, però sovint es ritualitza de diferents maneres, com per exemple anant a un restaurant, parant taula amb espelmes o celebrant un convit.

Analitzar els rituals en termes de ritualització comporta un enfocament corporal. Des d'aquest punt de vista, el cos va més enllà de ser una entitat universal i biològica per convertir-se en una entitat social que cal analitzar críticament. Filòsofs com Plató o Aristòtil van ser els primers a diferenciar el cos de la ment en un marc dualístic en què la ment era superior al cos. Aquesta tradició va continuar amb pensadors com Bacon, Hume i Descartes, el qual la va portar al límit amb el dualisme cartesià, que entén el cos com a representació i no com una entitat en si mateixa. Passar del cos com a representació al cos com a actor implica veure'l com a fonament essencial de les experiències subjectives. En la literatura angloamericana s'utilitza el terme *embodiment* per emfatitzar les dimensions corporals de les dinàmiques socials. Amb aquest concepte es vol superar la idea del cos com a recipient que rep accions i subratllar les dimensions poten-

cial, intencional i relacionals que el cos construeix mitjançant les seves pràctiques. Els cossos són els espais de les experiències viscudes, de tal manera que no són testimonis passius sinó protagonistes actius.

Inseparables dels cossos són els sentits, ja que a través d'ells es creen les experiències corporals. El seu ús modela les percepcions i els moviments corporals. En aquesta línia hi ha tota una sèrie de treballs que estudien els sentits com a constructors de significats que defineixen les maneres d'entendre el món. Malgrat això, tot sovint les aproximacions sensorials s'han centrat exclusivament en la vista, emmarcant-se dins d'un determinat discurs occidental, científic i il·lustrat. A Occident entenem la percepció com un exercici físic que serveix per reunir i processar dades sobre el món; els sentits són simples mecanismes físics al servei de la investigació física i filosòfica. D'aquesta manera, la vista es converteix en el sentit més apreciat i estudiat, ja que se'l considera el més adequat per a la ciència. Aquesta valoració ja neix a la Grècia clàssica amb l'obra *De Anima*, d'Aristòtil, en què crea la classificació dels cinc sentits i en què considera la vista i l'oida com els més importants i els més civilitzats, en detriment de l'olfacte, el gust i el tacte, associats als animals.

La cultura material és l'única eina que tenim els arqueòlegs per reconstruir el rol dels sentits als rituals. Al costat d'estudis de tipus tipològic, iconogràfic o funcionals, quan estem davant d'un objecte també cal observar les seves propietats sensorials per donar-los com, tot sovint, exploten la multisensorialitat. Per exemple, una llàntia no només es relaciona amb la vista sinó també amb el tacte i l'olor. De la mateixa manera que els rituals, els cossos i els sentits són construccions culturals que cal contextualitzar; no totes les societats tenen la nostra divisió sensorial ni tenen les mateixes corporalitats. Com va dir M. Mauss, no hi ha un comportament natural en relació amb el cos. Convertir-se en un ésser social implica un aprenentatge corporal, unes "tècniques i moviments corporals".

Tornant als rituals, què fa que un cos estigui ritualitzat? L'anomenat domini ritual és la resposta. Aquest concepte designa la capacitat pràctica dels esquemes de ritualització en tant que coneixement personificat; és a dir, les persones obtenen aquest tret quan saben quines activitats corporals han de fer i com ho han

de fer al llarg dels rituals. El domini ritual és l'habilitat de transformar esquemes i maneres de fer d'una cultura compartida en una experiència ritual que causa que aquests propis esquemes tinguin una nova forma. Per exemple, navegar és una pràctica típica dels fenicis i els púnics; però, quan es ritualitza, la navegació pot esdevenir un peregrinatge ja que les persones que naveguen ho fan amb una intencionalitat específica, tenen un domini ritual que permet transformar, ritualitzar, una activitat quotidiana en una de ritual.

Una aplicació pràctica: La Algaida (Sanlúcar de Barrameda, Cadis)

La Algaida és un santuari fenicio-púnic localitzat als aiguamolls actuals de la desembocadura del riu Guadalquivir. La paleogeografia ha mostrat que a l'antiguitat el santuari es trobava en una petita illa dins de l'anomenat *Lacus Ligustinus*. Aquesta zona ha viscut canvis geològics; amb tot, el paisatge antic seria similar a l'actual: una zona d'aiguamolls i d'illes però amb més profunditat d'aigua, de tal manera que els vaixells hi podrien navegar (fig. 2). Les excavacions han identificat diferents moments d'ús; aquí ens centrarem en la fase del santuari d'època púnica (segles V-II a. C.). El santuari estava format per un recinte a cel obert que contenia un pou al voltant del qual hi havia tres petits edificis, dos dels quals ofereixen ofrenes (un grup de llànties i dotze fibules respectivament). Les troballes són molt variades: peces de bronze, joies, amulets, objectes de tocador i higiene personal, monedes, fauna, mol·luscs i diferents formes de ceràmica: bols, plats, llànties, morters, ungüentaris, àmfores o terracotes.

Per la seva situació geogràfica (en un punt estratègic i de gran trànsit comercial), l'illa s'ha identificat amb la que Estrabó (III: 1, 9) defineix com a *Phosporos* o *Lux Dubia*, lloc consagrat a Venus, estrella fixa i essencial com

a guia per a la navegació i representada per la deessa fenícia Astarté. D'aquesta manera, el santuari tindria un fort caràcter mariner, tot i que també s'ha defensat que el santuari estaria dedicat a la deessa Tanit, donat el gran nombre de materials lligats a la fertilitat i a la salut. Sigui com sigui, l'objectiu del present article no és identificar les divinitats i les seves característiques, sinó analitzar què feien les persones durant els ritus i com creaven un ambient ritualitzat.

El moment del desplaçament també és essencial per entendre els rituals com a estratègies de ritualització. Arribar a l'illa implica navegar ja que, segons el registre arqueològic, no hi havia cap estructura d'habitat. Les persones que volien anar al santuari havien de navegar, havien de moure's, i ho feien amb una intencionalitat específica. Per tant, podem definir aquests viatges com a peregrinacions en tant que desplaçaments ritualitzats. La navegació seria la forma més comuna de moure's per aquella zona, de tal manera que ens trobem davant d'un exemple clar de ritualització: navegar és una activitat comuna, però que en determinats casos es fa amb un èmfasi especial per visitar un santuari. Igualment, la cultura material remet de manera constant a un paisatge marítim: restes de peixos i mol·luscs, joies fetes amb petxines i espines de peix, petxines com a llànties i tot un seguit d'iconografia que representa un ventall ampli d'éssers marins.

Un cop arribats al santuari, les persones farien pràctiques rituals diferenciades a l'interior i a l'exterior ja que, com mostra el registre arqueològic, no només hi ha materials dins i fora dels edificis sinó que també la funció i els efectes sensorials dels materials són diferents a dins i a fora. Igualment, la presència del pou també vertebrava els moviments corporals, ja que es troben al punt central del santuari, indicant-ne la importància. La seva presència mostra una possible preparació prèvia de les persones, que

utilitzarien l'aigua del pou amb finalitats purificadores i d'higiene, ja sigui per netejar-se un mateix, beure aigua o fer libacions.

Les corporalitats dels visitants també es veurien transformades estèticament a través de la decoració personal, com mostren les joies i els objectes d'higiene. Les joies (amulets, fibules, arcaçades, anells i collarets) juguen un paper doble. D'una banda, són exvots, ofrenes fetes per aconseguir un vincle més proper a les divinitats; les joies tenen un significat ideològic, polític i religiós que vincula qui les porta amb els déus. Per altra banda, també s'han de veure com a objectes que porten físicament els visitants i que servirien per crear diferències de gènere, rang o edat entre d'altres. Les joies no només transformen els cossos, sinó també els objectes en si mateixos: pel fet de ser objectes personals i amb valor simbòlic, es consideren extensions de les persones que les porten, de tal manera que dipositar-les al santuari és deixar-hi una part de les persones a les quals pertanyien. Els cossos també es decorarien amb les pines, espàtules, ganivetes o petits recipients que contindrien olis i perfums (amfòries, balsamaris, ungüentaris o ampolletes). Per tant, rentar-se, depilar-se, maquillar-se o perfumar-se serien pràctiques comunes en la construcció dels cossos rituals.

Com ja he comentat, els sentits són bàsics per crear cossos i ambients ritualitzats. Un dels més explotats sembla l'olfacte, pel gran nombre de recipients per cremar olis i altres substàncies (llànties, ampolles, bols i petxines amb restes de cremació i alguns crema perfums). L'interessant és que molts d'aquests recipients s'han trobat dins dels edificis, amb la qual cosa els efectes olfactius serien més explotats ja que les olors de cremar olis i essències aromàtiques es noten més en un espai tancat que en un d'obert.

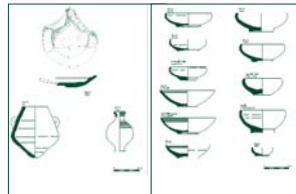
La cremació d'essències o de substàncies a La Algaïda també és un exemple clar de la connexió entre els rituals i la quotidianitat. La majoria dels recipients per cremar no són els típics crema perfums, sinó els bols i les petxines. El paisatge il·lenc i marítim influència les estratègies de ritualització: els crema perfums i les llànties no són necessàries perquè l'entorn natural ofereix uns recipients vàlids que s'adeqüen millor als hàbits marítims dels visitants. El valor de les petxines com a contenidors d'olis o d'encens marcaria fins a tal punt els costums i les maneres de cremar que no ne-

cessitarien crema perfums. Aquest argument es veu reforçat per gran quantitat de llànties d'un sol pic, ja que s'assemblen a les petxines de La Algaïda, de l'espècie *Glycimeris*. Per tant, les petxines més comunes del paisatge de La Algaïda es converteixen en l'objecte de referència per cremar, cosa que afecta les peces ceràmiques mitjançant una selecció d'objectes: ús de llànties i bols i exclusió de crema perfums. La presència de miniatures de llànties i de bols es relaciona amb la possible inhalació de substàncies amb efectes psicoactius, un tret essencial també per a la construcció de cossos ritualitzats.

El gust és també un sentit explotat. Un cop més, el tipus de menjar va íntimament lligat a l'espècie del dia a dia: es documenten espines de peixos i restes de mol·luscs; però en cap cas d'ovelles, cabres o porcs (animals típics als sacrificis fenici-púnics segons les fonts escrites i l'epigrafia). En aquest sentit, la ceràmica reforça aquest panorama, ja que s'han trobat molts plats de peix, morters i àmfores especialment dissenyades per contenir maceracions de peix. La cultura material mostra la presència de peces per manipular els peixos en detriment d'olles, relacionades amb la cocció. Igualment, cal pensar en els efectes olfactius que tindria la manipulació i el consum de peixos i mol·luscs. Els banquets es farien a cel obert, ja que la ceràmica i les restes de menjar es troben fora dels edificis; però no només es menjaria sinó que també es beuria amb les copes i els vasos que s'han identificat.

Sobre els sentits de l'oïda i de la vista destaca el rol de l'aigua rodejant l'illa, el soroll de la qual podria tenir propietats relaxants, com molts treballs etnogràfics han mostrat. Igualment és molt possible que les danses i la música fossin elements centrals dels rituals; ambdues activitats tenen un caràcter bàsicament corporal i es pot suposar l'ús de les petxines com a castanyoles, ja que existeixen representacions iconogràfiques d'aquest ús en altres cultures de la Mediterrània antiga.

Pel que fa a la vista, cal diferenciar entre les visions físiques o reals i les simbòliques. La visió física seria important als ritus fora dels edificis (cuinar, menjar, ballar, maquillar-se); però, la simbòlica seria fonamental als espais tancats. En aquest sentit, la inhalació d'essències aromàtiques dins dels edificis no només tindria possibles efectes psicoactius, sinó que també dificultaria la visió fruit del fum; de tal

manera que s'aconseguirien visions simbòliques o possibles al·lucinacions.

En conclusió, el santuari de La Algaïda és un bon exemple per mostrar com els rituals estan en connexió amb les pràctiques diàries, ja que remet a elements quotidians, ja sigui del paisatge, dels moviments o les dietes entre d'altres; però estan ritualitzats per les maneres com es fan. Igualment, estudiar la vessant pràctica dels rituals implica parlar dels cossos. Com he mostrat, la dimensió corporal és essencial ja que les persones aconsegueixen crear un ambient ritualitzat i tenir un domini ritual a través de la decoració —joies, maquillatge—, dels moviments —viatge, moviments interiors/exteriors—, o de l'explotació dels sentits, sobretot el gust i l'olfacte.

Mireia López Bertran
(mireia_lopez@hotmail.com)

És doctora en Història per l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives (any 2007). Aquest article recull els principals resultats de la tesi i també de la recerca que duu actualment a terme sobre l'anàlisi dels cossos com a cultura material. És membre del Laboratori d'Arqueologia de la Universitat Pompeu Fabra, forma part de l'equip d'investigació que excava a Lixus (Marroc) i participa en el projecte del Centro Nazionale di Ricerca (Roma) sobre la religió fenici-púnica.

EL PACTISME: UN ASSAIG DE DEFINICIÓ

El període que transcorre entre mitjan segle XIII i la segona meitat del segle XIV va ser una de les etapes fonamentals del procés d'afirmació, concentració i extensió de les estructures de poder de les monarquies feudals arreu d'Europa, ja que per primera vegada la jurisdicció i l'autoritat dels sobirans va tractar d'estendre's intensament més enllà dels seus dominis per abastar la generalitat de senyories de les entitats polítiques sobre les quals regien. Així, en finalitzar aquella fase s'havien establert diversos sistemes polític-jurídics —entesos com a sistemes de regulació de poder instituits per un conjunt de normes jurídiques— que estaven diversament caracteritzats per la distinta relació de poders entre el monarca i els estaments.

En aquest sentit, en base a aquella correlació, podem diferenciar dos tipus bàsics de sistemes aplicables a les societats feudals: els autoritaristes, en què el poder polític es regulava de forma autoritària en favor del monarca i els pactistes, en què el poder es regulava i s'exercia de forma paccionada entre la comunitat i el sobirà. En el primer tipus, per exemple, podem encabir Castella o França, on les restriccions jurídiques al poder del monarca eren minses, mentre que en el segon hi inclouríem Anglaterra o la Corona d'Aragó, on existien frens jurídics al rei en favor del poder dels estaments.

El fonament bàsic de la naturalesa d'aquells sistemes —la relació de poders monàrquico-estamental— podria variar al llarg del temps, de manera que alguns dels sistemes pactistes establerts en la segona meitat del segle XIV, com els dels territoris de la Corona d'Aragó, oscil·laren cap a l'autoritarisme en incrementar-se considerablement el poder reial a partir del segle XVI, mentre que d'altres, com l'anglès, consolidaren el poder sobre el monarca i desenvoluparen un sistema parlamentari, en què el parlament representava la principal font de sobirania i poder polític, per sobre del rei. No es tractava de sistemes immutables, immòbils o fixos, sinó que estaven en un permanent dinamisme marcat per l'evolució històrica de les seues estructures institucionals. I com que aquestes es mantingueren majoritàriament fins al segle XVII, l'estudi de la seua formació inicial resulta de gran importància per tal de poder copsar la naturalesa i l'evolució d'aquells sistemes polític-jurídics territorials al llarg dels segles medievals i moderns.

LA CONFIGURACIÓ INICIAL DEL PACTISME ALS DIVERSOS TERRITORIS DE LA CORONA D'ARAGÓ (C. 1250 - C. 1300)

Vicent Baydal

Cal entendre el pactisme com un sistema de regulació del poder en què aquest s'exerceix sobre un territori o ens polític (regne o principat en aquest cas) de forma paccionada entre el sobirà (el rei o el comte-rei, la persona que té l'autoritat suprema) i la resta de la comunitat política cristiana (organitzada corporativament en estaments jerarquitzats), en base a la força vinculant dels diversos ordenaments jurídics generals de cada territori (alhora paccionats).

LA FISCALITAT, CLAU DE VOLTA DEL PACTISME MEDIEVAL

Com acabem de veure, situem al bell mig de la definició del sistema pactista la relació de poders entre el rei i la comunitat política de cada territori, una relació en aquest cas més equilibrada que en les monarquies autoritaristes i que es regula a través de quatre estructures bàsiques en què intervenen, en major o menor mesura, el poder dels estaments: l'ordenament jurídic, les assemblees parlamentàries, l'entramat institucional polític-administratiu i el sistema fiscal.

Tots aquests elements estan estretament imbricats entre si, i la seua regulació és fruit del mateix procés històric. D'una banda, les relacions de poder entre el rei i la comunitat marquen les regles del joc de les assemblees parlamentàries i, per tant, la creació del sistema normatiu que dona peu a la base jurídica de les institucions estamentals. D'altra banda, el poder d'aquestes institucions i dels estaments per fer valer l'ordenament jurídic condiciona o legitima en bona mesura les seues pròpies accions i les del sobirà, les quals conformen la naturalesa global del pacte en la regulació del poder, fonament darrer de la caracterització del sistema. Finalment, tot i que tant l'ordenament jurídic com les institucions estamentals possibiliten el funcionament estable del sistema pactista, la seua reproducció fluida només està garantida per l'establiment d'un determinat sistema fiscal.

En conseqüència, podem dir que per conèixer les característiques, la naturalesa i el valor particular del pactisme a cada territori de la Corona d'Aragó s'han d'anàlitzar la composició, les propietats i l'evolució històrica de cadascuna de les estructures suara esmentades. Per això hem centrat la investigació en aquelles que expressen de forma més intensa la regulació de poders entre el rei i els estaments: el sistema normatiu (constitucions, furs i privilegis), les assemblees parlamentàries (corts i parlaments), l'entramat institucional reial i estamental (governació, audiència, braços parlamentaris, consells municipals, Diputació del General), i el sistema fiscal (reial, territorial i municipal). De tots ells el sistema fiscal destaca sobre la resta per dues raons: perquè és en bona mesura el dinamitzador de tot el procés de regulació de poders entre la Corona i els estaments, ja que un dels objectius màxims de la sobirania reial és tractar de bastir uns mecanismes fiscals sobre la generalitat dels estaments, els quals li asseguren els recursos necessaris per fer front a les guerres d'expansió. En segon lloc, perquè és l'únic component que pot garantir de forma perdurable el funcionament estable de tot el sistema pactista.

El desenvolupament de les estructures fiscals de les institucions així com l'acceleració de les convocatòries de corts i parlaments, només prengueren cos en el moment en què el rei tractà d'estendre el seu poder sobre els seus dominis. Així mateix, el sistema fiscal resultant d'aquest procés a la Corona d'Aragó garantí la reproducció de tot el sistema polític-jurídic, si més no durant l'edat mitjana. D'una banda, es basa en el principi d'immunitat dels estaments en la gestió financera dels recursos extraordinaris concedits en Corts, tot obligant el rei a continuar convocant-les per perpetuar-ne la recepció i, d'altra banda, assegurarà uns recursos econòmics a les institucions estamentals que permeten l'aplicació de polítiques pròpies.

Per tot això, considerem que l'evolució de la fiscalitat en aquest període té un paper central i li hem atorgat el paper conductor de la investigació de la nostra tesi doctoral, centrada en el període inicial de configuració del pactisme als diversos territoris peninsulars de la Corona d'Aragó —Aragó, Catalunya i València— des de mitjans del segle XIII fins a la dècada de 1360, moment de consolidació de les diferents diputacions del General, en què podem considerar que han aparegut totes les estructures que integren el sistema pactista tal com l'hem proposat definir. Ací únicament tractarem de presentar un breu resum del nostre treball d'iniciació a la recerca, que arriba cronològicament fins als volts de l'any 1300, bo i deixant de banda ara les qüestions tècniques sobre l'evolució de la fiscalitat —que han constituït el nucli de la investigació— per tal d'exposar algunes de les principals conclusions generals sobre les relacions de poder als diversos territoris esmentats.

ARAGÓ, VALÈNCIA I CATALUNYA: LA DIVERSITAT DE RELACIONS DE PODER DURANT LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIII

El primer que sobta en analitzar els primers moments dels diferents pactismes territorials de la Corona d'Aragó és l'escassa atenció comparativa que han rebut fins al moment en el marc concret dels determinats fets històrics que ocasionaren la seua conformació inicial. Tanmateix, el seu estudi evidencia que aquells diversos sistemes polític-jurídics de relacions de poder nasqueren com a reacció comuna però diferenciada a una mateixa política monàrquica tendent a intensificar progressivament la sobirania reial a l'interior de la Corona i estendre-la cap a altres dominis mitjançant campanyes bèl·liques d'apropiació territorial.

En aquest sentit, una aproximació comparativa ens ha permès de comprovar que els principals moments històrics de catalísis dels diversos pactismes territorials coincideixen amb el que hem anomenat "cicles d'assemblees parlamentàries", segons els quals, en funció de les polítiques reials de cada moment, els monarques havien de convocar els estaments de cada regne successivament en un breu període de temps per tal de regular les relacions de poder dins de

cada entitat política de la Corona. D'aquesta manera, durant la segona meitat del segle XIII s'adverteixen sis cicles d'assemblees parlamentàries en els anys 1246-1251, 1264-1266, 1283, 1286, 1289-1290 i 1291-1292.

Aquests cicles estigueren caracteritzats pel diferent equilibri de poders entre el rei i els regnes i a l'interior de cada regne, com podem comprovar en repassar fugaçment les seues principals característiques: a Aragó estigueren marcats per la dura pugna amb una potent noblesa que disputà al rei el control jurídic del territori, així com l'apropiació de la renda feudal; a València, per la col·laboració de la monarquia amb l'estament reial per tal de sotmetre el poder nobiliari, que era en la seua gran majoria d'origen aragonès; i, en darrer lloc, a Catalunya, per l'oposició i la participació dels tres estaments, tant el nobiliari com l'eclesíastic i el reial, d'una forma molt més equilibrada que als dos altres territoris, una situació que s'expressà finalment en una forma de regulació pactista més completa i dinàmica.

En primer lloc, el cicle de 1247-1251 inicià tot el procés i posà les bases dels ordenaments jurídics generals de cada territori, inicialment en favor de la sobirania reial. Així, es procedí a la codificació dels Furs d'Aragó en la Cort d'Osca de 1247, dels Furs de València en la reunió de Morella de 1250, i de les Comemoracions de Pere Albert en la Cort de Barcelona de 1251, bo i conciliant els Usatges amb els Costums de Catalunya per tal d'afirmar el poder del *princeps terrae* sobre tot el territori català.

A continuació, el cicle de 1264-1266, convocat per Jaume I amb l'objectiu de reunir els su-

ports necessaris per a la campanya destinada a sufocar l'alçament dels andalusins de Múrcia anuncià els principals trets que condicionaren el primer bastiment del sistema pactista a cada territori. A Catalunya, malgrat les reticències nobiliàries inicials, les Corts de 1264 concediren el tribut extraordinari del bovatge, pagat de forma general per tots els estaments. A l'Aragó, la noblesa s'hi negà de pla en pla, bo i oposant-se militarment al rei i aconseguint en darrer terme els Furs d'Ejea de 1265, que reforçaven el poder dels rics homes i els cavallers. Finalment, a València només l'estament reial hi col·laborà mitjançant la celebració d'un Parlament el 1266 en què la negociació fiscal fou fonamental, car s'hi concedí a la monarquia un nou tribut perpetu, el monedatge, a canvi d'importants privilegis en favor del poder dels consells municipals de reiàlene.

Posteriorment, ja en el regnat de Pere el Gran, el cicle d'assemblees de 1283 va ser l'expressió immediata d'un conflicte de poder iniciat per la revolta aragonesa de la Unió, que no es va cloure amb certa fermesa fins a l'arribada al tron de Jaume II, gairebé una dècada després. Així, com a reacció a la verificable intensificació de la sobirania reial durant els primers anys del regnat de Pere el Gran, els nobles i bona part de les viles reials aragoneses s'enfrontaren al monarca, tot tractant de limitar el seu poder mitjançant l'anomenat Privilegi General. Aquest incloïa immunitats urbanes i nobiliàries, el repartiment de la renda feudal del rei entre els nobles, la tria d'un consell reial permanent i l'extensió de l'observança del dret aragonès al territori valencià, on havia estat bandejat a través de les Corts de 1261 i 1271.

En aquelles assemblees valencianes el rei havia declarat l'aplicació exclusiva dels Furs de València al regne, el que ja aleshores provocà l'oposició de la noblesa regnicòla, majoritàriament aragonesa. Així, al 1283, l'organització de la Unió fou aprofitada per tornar a reivindicar la validesa dels Furs d'Aragó dins de les fronteres valencianes, un fet que atorgava tota una sèrie de prerrogatives jurídiques i econòmiques a les senyories nobiliàries en detriment de la sobirania reial, clarament afavorida per l'ordenament foral valencià. Per això mateix, Pere el Gran hagué de celebrar d'immediat un Parlament amb l'estament reial del regne de València —no unes Corts com s'havia pensat fins ara— per tal de contrariar el que acabava d'aprovar en favor de la noblesa aragonesa, bo i assegurant jurídicament

la vigència dels Furs de València. Una intensa negociació polític-fiscal permeté al monarca accedir als recursos econòmics de les viles reials, que necessitava urgentment per als afers de Sicília, a canvi de la concessió d'un gran nombre de privilegis urbans.

Tot seguit, encara el 1283, se celebraren les Corts catalanes, en les quals, com a Aragó, el rei hagué de consolidar el poder senyorial, tot i que en aquest cas el paper jugat per l'estament eclesíastic —nul en aquell cas— fou molt més fort, a la vegada que l'estament urbà obtingué noves prerrogatives mitjançant un important subsidi recompensat amb l'atorgament de l'extens privilegi reial conegut com a "Recognoverunt proceres". A més, en aprovar que en endavant se celebrarien Corts per tractar "de bono statu et reformatione terre" i que cap constitució no hi podria ser sancionada sense el consens general, s'anunciava que les reunions parlamentàries vehicularien en el futur la governació de la terra, cimentada sobre aquell equilibri entre els tres estaments i el rei. Una situació que no es donava a Aragó ni a València, on preponderaven l'estament nobiliari i el reial, respectivament.

En aquest sentit, els següents tres cicles d'assemblees parlamentàries, els dels anys 1286, 1289-1290 i 1291-1292, seguiren plenament aquesta caracterització. El 1286, en el moment d'entronització d'Alfons el Franc, el jurament dels furs territorials a l'inici del regnat en les Corts d'Aragó i de València assolí per primera vegada una importància cabdal com a símbol de respecte del rei a la situació de poder establerta a cadascun d'aquells regnes, en favor de la noblesa en el primer regne i de les viles reials

en el segon. Novament, a més, mentre que els estaments aragonesos no contribuïren fiscalment, sinó que fins i tot els rics homes tractaren d'apropiar-se de les rendes monàrquiques, l'estament reial valencià hagué de negociar la concessió d'un subsidi per tal d'obtenir el jurament dels Furs de València, el qual es produí després que el rei tractés d'evitar-lo, tot obligant els síndics urbans a perseguir-lo fins a Borriana.

Aquelles Corts, però, únicament tractaren d'assegurar la preponderància d'un dels estaments en la relació de poders i no foren el marc d'elaboració de noves disposicions jurídiques generals als regnes d'Aragó o de València, com sí que ho foren les Corts de Montsó de 1289 per al cas de Catalunya. I és que, contràriament al que s'ha dit fins ara, malgrat que a les Corts de Montsó hi acudiren representants catalans, aragonesos i valencians, hem pogut demostrar que el que allí es va aprovar i el donatius que s'hi va concedir únicament afectà els estaments catalans, en consonància amb la funció legislativa i fiscal que atorgaven a les Corts de Catalunya les constitucions aprovades el 1283. Els aragonesos i els valencians en quedaren fora i celebraren a continuació, durant l'any 1290, assemblees parlamentàries privatives en què, tot i atorgar igualment donatius propis —concedits, però, amb una *protestatio* general—, no aprovaren noves ordenacions jurídiques, sinó que pràcticament es limitaren a regular la qüestió de la validesa del Fur d'Aragó al regne de València, en aquesta ocasió en favor de la noblesa aragonesa.

Així mateix, el cicle de Corts celebrat a l'arribada al tron de Jaume II, el 1291-1292, abundà en aquests factors, encara que en presentà alguns de nous que avançaven el perfilament de nous trets en els distints pactismes territorials. Una altra vegada les Corts d'Aragó serviren prioritàriament per jurar l'ordenament foral particular, sense aprovar noves lleis, mentre que el monarca apaivagà la revolta nobiliària de la Unió bo i acceptant definitivament el repartiment de les rendes reials —a excepció dels importants subsidis de Calatavi, Daroca i Terol— entre la cavalleria del regne; com a novetat, però, per primer cop l'Església i la baixa noblesa hi intervingueren com a estaments organitzats. Igualment, l'assemblea parlamentària celebrada a València el 1292 es limità a l'acte del jurament reial dels Furs de València. Com era habitual, a més a més, aquell acte de confirmació parcial del poder de les viles reials

al regne originà la concessió d'un subsidi urbà. Finalment, a Catalunya les Corts aprovaren novament constitucions "ad bonum statum totius terre", que afectaven tant les senyories eclesíastiques, com les nobiliàries i la reial, i que generaren un donatius general, pagat pels tres estaments.

Així doncs, hem observat que la relació de poders entre els estaments de cada regne i entre els estaments i el rei marcà els trets inicials de la configuració dels diversos pactismes territorials de la Corona d'Aragó durant la segona meitat del segle XIII. Mentre que a Catalunya un cert equilibri de poders donà peu a la negociació recurrent de constitucions generals i de donatius en el marc d'unes Corts que comptaven amb la participació dels tres estaments, a Aragó i a València la preponderància respectiva d'un dels estaments limità el paper cohesionador dels ordenaments jurídics particulars i de les reunions parlamentàries. De qualsevol manera, però, aquells estaments més poderosos sí que aconseguiren una primera limitació del poder monàrquic expressada en el jurament foral del monarca: el nobiliari aragonès a través de la seua força militar i el reial valencià mitjançant la negociació fiscal.

Finalment, sembla que l'evolució posterior d'aquells sistemes pactistes territorials tendí cap a una certa semblança fins a la constitució de les primeres diputacions del General durant la dècada de 1360. En tot cas, però, l'anàlisi d'aquesta trajectòria, mediatitzada pels canvis socials al si de cada regne, per la progressiva intensificació del poder reial i pel creixement de les necessitats fiscals de la monarquia, serà ja objecte de recerca d'una nova investigació, fruit de la nostra tesi doctoral.

Vicent Baydal Sala
(vbyadal@bicat.csic.es)

És llicenciat en Història per la Universitat de València i becari predoctoral de la Institució Milà i Fontanals del CSIC de Barcelona. Aquest article és una síntesi de part de la seva DEA, centrada en l'estudi de l'evolució de la fiscalitat reial i les relacions de poder als regnes peninsulars de la Corona d'Aragó durant la segona meitat del segle XIII.

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

EL DEBAT AL VOLTANT DE LES MANCOMUNITATS A MADRID (1911-1912)

Danièl Fernández

La defunció de Solidaritat Catalana va tenir conseqüències en les eleccions a les Corts del 8 de maig de 1910. La Lliga va patir un fort retrocés. Cambó no va obtenir la seva acta de diputat ni a Barcelona ni a la Bisbal. L'esquerra catalana

(UFNR), però, no va ser capaç d'aprofitar aquest context per superar l'hegemonia bipolar de la Lliga i els radicals. La Lliga va obtenir un bon resultat en les eleccions provincials del 12 de març de 1911 i aquest èxit va convèncer els seus líders que tenien l'oportunitat de recuperar la iniciativa dintre de la política catalana. Ho van fer impulsant una estratègia orientada a mancomunar les quatre diputacions provincials catalanes mitjançant l'apropament als representants dels partits dinàstics en aquestes corporacions.

Pere Coromines va assenyalar aquesta aposta estratègica de la Lliga en una conferència en la qual va explicar el paper de la UFNR en el debat sobre les mancomunitats: "Els regionalistes havien cregut, i ara veiem que del tot no anaven errats, que els era convenient portar a la causa de Catalunya als antics partits caciquistes i s'havien aliat amb ells per constituir una majoria a la Diputació".

Però la Lliga no només va ser capaç d'atraure els dinàstics catalans, sinó la mateixa UFNR i, en fi, tota la representació catalana, excepte el radicalisme (l'oposició dels radicals a la Diputació de Barcelona es va dilucidar en el Congrés). Finalment, i aquesta és sens dubte l'atracció més rellevant, Prat de la Riba i Cambó van aconseguir "convertir" un Canalejas de tradició centralista i abanderat d'un projecte nacionalitzador de la monarquia, en el primer valador de les mancomunitats a Espanya.

Tal com ha escrit Agustí Colomines en *El catalanisme i l'Estat. La lluita parlamentària per l'autonomia (1898-1917)*: "el catalanisme, si bé fou substancialment un moviment de rea-

firmació nacional, també va ser una manera diferent i divergent d'entendre un Estat, l'espanyol, que només 'en teoria' era liberal, i que per a la majoria dominant durant la Restauració havia de ser l'agent principal de la unió (i sobretot de la unitat) espanyola".

En aquest context, el nostre objectiu és analitzar un episodi concret i rellevant —la gestació de la Mancomunitat— a través del debat generat per aquesta iniciativa política en el Congrés dels Diputats i en la premsa de Madrid entre el 8 de desembre de 1911 (reunió de la Comissió Catalana, encapçalada per Prat de la Riba, amb José Canalejas) i el 17 d'octubre de 1912 (aprovació definitiva del Projecte de Llei de mancomunitats provincials al Congrés dels Diputats).

LA MANCA DE CENTRALITAT DEL DEBAT

La proposta de mancomunitats provincials va rebre una acollida favorable en l'opinió pública de la capital de l'Estat. Si comparem aquesta reacció amb altres iniciatives anteriors i posteriors impulsades des del catalanisme, podríem arribar-nos a qualificar-la de francament positiva.

Claudio Frollo, en l'edició de l'*ABC* del 19 de desembre de 1911, va escriure: "La Prensa, ayer nada propicia a Cataluña, en la presente ocasión le fue benévola y el público lo mismo".

El mateix Canalejas, en una sèrie de declaracions al setembre de 1912 al *Diario Universal* (propietat de Romanones), per sostenir la seva defensa de les mancomunitats, va fer la interpretació següent de l'acollida per part de la premsa madrilenya de la iniciativa catalana: "La prensa de Madrid acogió los compromisos del Gobierno con aplauso. Dijo el *Heraldo* que las aspiraciones de los representantes de Cataluña pasaban del período metafísico al período práctico; que era digno de encomio el propósito de descongestionar el Estado y que el Gobierno se colocaba en noble actitud.

Tuvo hermosas frases de alabanza y aliento para Canalejas y sus compañeros *El Liberal*, respondiendo a antiguas y arraigadas convicciones. Fue vibrante, entusiasta, el artículo de *La Noche* en honor de la comisión catalana y Canalejas. *La Época*, aunque con reservas, se produjo sin embargo, en sentido benévolo. *El País* celebró la actitud, pero desconfiando de la sinceridad del presidente. No fueron censuras, ni mucho menos, las advertencias al Gobierno dirigidas por *El Imparcial*. Puede abonarse en cuenta al haber ministerial el comentario de *ABC*". Certament, el president del Consell —en plena campanya publicitària del projecte de mancomunitats abans que fos aprovat definitivament pel Congrés— pecava d'un excés d'optimisme.

És cert, però, que l'actitud és favorable en general, tot i que *El Imparcial* va ser el que va mostrar un rebuig més frontal, tant per la forma com per l'oportunitat de la iniciativa de les mancomunitats. *El Imparcial* va ser l'únic diari del *trust* de la premsa —*Sociedad Editorial de España*, de significació liberal, que comptava, a més, amb *El Liberal* i l'*Heraldo de Madrid*— que, com a conseqüència dels avatars polítics de Rafael Gasset, es mantingué fidel a la doctrina centralista del liberalisme i no va donar suport al lideratge de Canalejas en aquest tema. Juntament a *El Imparcial*, *El País* es va posicionar també en contra del Projecte de les Mancomunitats des d'una perspectiva republicana i d'esquerres, tot i que compartint la necessitat de l'esforç descentralitzador.

A favor del Projecte de les Mancomunitats, es col·locaren l'*ABC*, *El Debate* i l'*Heraldo de Madrid*, és a dir, una sèrie de diaris que ocupen un ventall ideològic que va des del conservadorisme clerical d'*El Debate*, fins al liberalisme democràtic de l'*Heraldo de Madrid*, passant pel liberal-conservadorisme de l'*ABC*. Per la seva part, *El Socialista* s'absté d'ocupar-se del tema.

Cambó, a les seves memòries, oferí una explicació de les raons del canvi de clima que ha tingut lloc a Madrid: "Per l'actitud assenyada de la Lliga i pel joc de pèndol que fa que l'opinió pública desitgi canviar de jeia, s'havia passat del període de fòbia anticatalana a un altre en què les coses de Catalunya, fins les que tenien un sentit català més marcat, eren rebudes a espanta amb la major simpatia. Així

comprovarem com les primeres tasques de l'Institut d'Estudis Catalans foren rebudes i comentades amb consideració i respecte per la gent més qualificada de Madrid i d'altres ciutats d'Espanya. Veïrem també com l'Orfeo Català anà a Madrid a donar uns concerts, cantant en català, iniciats amb el *Cant de la Senyera*, que tingueren un èxit immens. És possible que influís també en aquest canvi d'ambient el fet que a Anglaterra, en mig de gran emoció i amb la il·lusió general de trobar finalment una solució al problema d'Irlanda s'acabava d'aprovar a la Cambra dels Comuns el 'Home Rule' per a Irlanda. A Madrid el que passa a fora impressiona sempre i és sovint imitat".

El cert és que la premsa madrilenya, en el seu conjunt, prestà atenció al debat sobre les mancomunitats —amb més o menys intensitat— únicament en els seus moments determinants: reunió dels comissionats catalans amb Canalejas, debat del Projecte de les Mancomunitats en el Ple del Congrés i la seva votació definitiva. A banda d'aquests moments, l'assumepte de les mancomunitats no va ser un tema central d'atenció. L'evolució de la situació al Marroc, la vaga de ferrocarrils, el judici als responsables dels successos de Cullera o qüestions d'interès pròpies de cada mitjà de comunicació (per exemple, la Llei d'associacions per a *El Debate*), eren temes de molta més rellevància.

En aquest sentit, la manca de centralitat del debat sobre les mancomunitats és, al nostre parer, especialment significativa, ja que no sembla pas que una major socialització de l'afar de les mancomunitats hagués redundat en un suport social i polític més ampli. La recomanació que va fer el mateix Canalejas als representants catalans de no fer gaire soroll durant la tramitació del Projecte de les Mancomunitats ens sembla molt més pràctica que les crides de Claudio Frollo a l'*ABC* perquè Cambó practiqués un apostolat regionalista per tot Espanya amb l'objectiu d'ampliar els suports a les mancomunitats.

En definitiva, les mancomunitats no van ser en cap moment el tema central del debat i de la confrontació entre liberals i conservadors o entre monàrquics i republicans. I aquesta constatació és, al nostre parer, més decisiva que la influència benèfica de la solució (parcial) al conflicte irlandès, per explicar el clima no bel·ligerant del debat sobre les mancomu-

nitats. Un clima en el qual sí que va poder tenir influència una opinió favorable envers la Lliga (veritable conductora de la iniciativa), consolidada a Madrid després dels successos de la Setmana Tràgica.

LIBERALS CONTRA LIBERALS

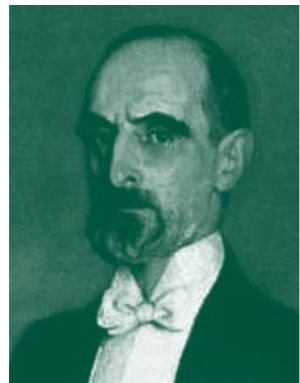
Si les mancomunitats no van ser el camp de batalla entre liberals i conservadors o entre monàrquics i republicans, sí que van acabar sent-ho entre liberals i liberals. Tornem a les memòries d'en Cambó: "Llavors, Canalejas que tant vivament havia combatut la Mancomunitat quan la proposà Maura, després del magnífic parlament de Prat de la Riba, formulà la promesa solemne de portar el problema a les Corts i de lligar la seva vida ministerial a la seva aprovació. L'leugeresa? Inconsciència? Res d'això: fruit d'un convenciment sincer. Quan des de l'oposició combatia la idea ho feia únicament per passió partidista, obrant amb la lleugeresa que, amb excepció de pocs homes (Cánovas i Maura entre ells), era cosa corrent en els polítics espanyols".

Tanmateix, la batalla en el si de la majoria liberal —Alcalá-Zamora (opositor a les mancomunitats) davant d'Álvarez Mendoza (partidari) en la sessió del 28 de juny de 1912 (DSC núm. 150) i Canalejas davant Moret en la sessió de l'1 de juliol de 1912 (DSC núm. 151)— no es pot analitzar únicament en clau de lluita pel poder al si de la majoria governamental. L'ànima centralista del liberalisme espanyol no es podia reencarnar en una ànima descentralitzadora sense dificultats. Ni tan sols si qui liderava aquest canvi era algú com Canalejas, que contestava així als solidaris catalans el 1906: "Nosotros no somos centralistas; nosotros somos en el recto sentido del vocablo, yo lo soy por lo menos, nacionalistas; somos hombres que queremos una solidaridad, la solidaridad de todos los elementos y de todas las fuerzas de la Patria española. En ese concepto somos solidarios, tenemos esperanzas en la grandeza de esta nación, a la cual representamos, que es el objeto de todos nuestros amores, la que suscita todos nuestros entusiasmos, por la cual nos parecerían exiguos todos los sacrificios, la nación española" (DSC, 7 de novembre de 1907).

Sens dubte, que un autodefinit com a nacionalista espanyol el 1907 és comproment amb

el catalanisme el 1911, jugant-s'hi el lideratge del seu partit i la presidència del Consell, pot obeir a un convenciment sincer, al qual ha arribat com a conseqüència de l'assumepte de les seves responsabilitats de govern, afirmació que no és incompatible amb una estratègia per refermar el partit liberal a Catalunya. Però, en qualsevol cas, i aquesta és la segona tesi que volem assenyalar, el resultat clarament favorable a Canalejas del debat entre els dirigents liberals tindrà més a veure amb la salvaguarda del govern que amb les reflexions de fons sobre models d'Estat.

Així, l'argument central de Canalejas per aconseguir el suport dels diputats liberals va ser lligar la seva continuïtat al capdavant del Govern al Projecte de les Mancomunitats. En la sessió de l'1 de juliol (DSC, núm. 151) va demanar als seus diputats que el traguessin del Govern si consideraven que s'havia equivocat en aquest tema, i en la sessió del 3 de juliol (DSC, núm. 153) anunciava que renunciaria a la presidència del Govern en el cas que no s'aprovesin les mancomunitats: "El partido liberal no puede ser un conglomerado de fuerzas y de personalidades contradictorias que anulen mi acción. (...) ¿Cómo me levantaría a discutir con el partido conservador o con las fuerzas de izquierda en nombre del partido liberal, carátula de jefe, irrisión de Presidente del Consejo de Ministros, sin tener el apoyo sólido de una mayoría bastante para traducir en obras de Gobierno mis compromisos? (...) ¡Ojalá que

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

estas palabras más hallen eco en vosotros, y si no, *alea jacta est* y a votar!”.

Evidentment, que el mantenimiento del Govern i el lideratge de Canalejas fossin els arguments definitius per obtenir el suport de la majoria liberal al Projecte de les Mancomunitats no anul·la l'existència d'un debat de fons sobre la proposta, debat parlamentari que podem sintetitzar en els arguments següents: les mancomunitats són una obra nacional (partidarís)/ es creen pensant únicament en Catalunya (opositors); el Projecte de les Mancomunitats integra Catalunya (partidarís)/ el projecte dóna ales als qui treballen per separar-la

d'Espanya (opositors); les mancomunitats no qüestionen la unitat de la pàtria (partidarís)/ atempten contra la unitat de la pàtria (opositors); les mancomunitats respecten l'autonomia municipal (partidarís)/ suposen una ingerència en la vida municipal (opositors); el Projecte de Mancomunitats és hereu de la reforma de l'administració local impulsada per Maura (partidarís)/ es tracta d'una reforma contradictòria amb la iniciativa conservadora (opositors); el projecte respon a una conjuntura política que el Govern té l'obligació d'aprofitar (partidarís)/ no forma part del programa del govern (opositors); el projecte és coherent amb processos de descentralització que es produïxen a d'altres

països (partidarís)/ va en la direcció contrària als vents centralitzadors que recorren el planeta (opositors).

EL MERCAT POLÍTIC ESPANYOL

Els canvis de posicions de les forces dinàstiques respecte a les propostes catalanistes, que únicament es donen quan es tenen responsabilitats de govern —mai en l'oposició— sens dubte tenen a veure amb estratègies per consolidar el poder que han assolit. En aquestes estratègies de consolidació de la *situació*, utilitzant la terminologia de l'època, l'aliança amb el catalanisme i el desenvolupament d'una política atractiva envers Catalunya per tal d'enfortir-hi la posició partidària —aquesta és l'estratègia canalejista en aquest cas—, no eren incompatibles amb un compromís sincer d'impulsar una determinada política d'Estat orientada a reconèixer i integrar més la realitat catalana dins del conjunt de l'espanyola.

Ucelay da Cal, en “La Diputació i la Mancomunitat (1914-1923)” a *Història de la Diputació de Barcelona*, ja havia posat èmfasi en la necessitat d'analitzar el catalanisme en el marc del mercat polític espanyol, en el qual les iniciatives dels altres actors no es poden menystenir: “La idea pràctica de la necessitat de treballar amb les principals institucions representatives, les diputacions provincials, donarà a la política catalana un caràcter conscient ja de política nacional que no ha perdut des d'aleshores, però al mateix temps, situa l'activitat de Prat dintre de l'Estat espanyol en teixit de relacions, dependències, vinculacions, regateigs i bescanvis”.

Aquestes relacions i vinculacions es produïxen, evidentment, en els dos sentits. Així, la influència del debat sobre les mancomunitats en la desestabilització de la monarquia no es pot menystenir, sense arribar a convertir-lo en el seu factor principal. L'assassinat de Canalejas i la pèrdua de l'únic lideratge fort que havia generat el partit liberal després de Sagasta ens semblen aspectes molt més rellevants a l'hora d'explicar la inutilitat progressiva del partit liberal com a partit de govern. La divisió entre mauristes i *idonis* (Dato) no és conseqüència del debat de mancomunitats. I no sembla que el rei hi tingué un paper

rellevant o patís cap tipus de desgast en aquest tema. Per això, ens sembla encertada l'afirmació de Borja de Riquer —en *Escolta, Espanya. La qüestió catalana en la època liberal*— quan afirma que la victòria catalanista “acentua la descomposició monàrquica.” Creiem que s'ajusta al paper que va tenir el debat sobre les mancomunitats en la monarquia alfonsina.

L'assassinat de Canalejas va deixar ferit el Projecte de les Mancomunitats durant la seva tramitació al Senat. Ferides i tot, però, les mancomunitats encara van tenir por energia per contribuir —i no d'una manera irrellevant— a la caiguda del govern Romanones, tot accentuant la divisió endèmica del partit liberal, i a la tornada al poder dels conservadors en la versió *idònia* liderada per Dato.

Finalment, va ser el Govern Dato, després d'una nova ofensiva del catalanisme dirigida per la Lliga, el que resolguí l'assumpte d'una manera positiva. El rei va firmar el Reial Decret de mancomunitats el 18 de desembre de 1913. Havien passat dos anys des del lliurament de les Bases de la Mancomunitat a Canalejas per la Comissió presidida per Prat de la Riba. Però l'esforç havia valgut la pena. El Govern va aprovar l'Estatut de la Mancomunitat de Catalunya el 26 de març de 1914. El 6 d'abril es va constituir oficialment la nova institució.

Daniel Fernández
(dfernandez@diputado.congreso.es)

Va néixer el 3 de gener de 1965 a Barcelona. Diputat al Congrés dels diputats. Llicenciat en Dret i diplomat en Funció Gerencial a l'Administració Pública. Màster en Història. Funcionari de l'administració local.

El trabajo de investigación de quien suscribe estas líneas ha sido el resultado de una transición metodológica, aún no concluida, desde una inicial perspectiva de historia de las relaciones exteriores de la España franquista (que resultó excesivamente limitada) hasta un intento de comprender la evolución histórica del conjunto del mundo occidental durante la segunda mitad del siglo XX desde una perspectiva económica, política y social. Este ha sido, o mejor dicho, debería de haber sido, el camino recorrido por la historiografía de la historia de la integración europea en la que me emplazan desde que llegué —con más fortuna que propósito— a la llamada Escuela de Florencia desde el Departamento de Ciencia Política de la Universidad Complutense de Madrid. Fue en la Complutense y en Ciencia Política donde, transitoriamente, solicité refugio tras mi paso por el Departamento de Historia Moderna y Contemporánea de la Universidad Autónoma de Madrid, donde el insigne Don Miguel Artola calificaba mis pretensiones investigadoras como ‘puro periodismo científico’. A Madrid había llegado escapando de una universidad de provincias donde el profesorado que me tocó sufrir lucía a gala un provincialismo de corto vuelo y en Madrid me encontré más de lo mismo pero a escala capitalina, donde el provincialismo consistía en atravesar la escasa distancia que separaba el Palacio de la Moncloa del edificio de la Facultad de Ciencias Políticas y Sociología de aquella universidad. El Instituto Universitario Europeo, ubicado en las colinas de Fiesole, resultó un puerto estratégico, de ensamble académico sólido, que me permitió seguir mis investigaciones por medio mundo, con parada y fonda en Madrid, Londres, París, New Haven, Oxford y, finalmente, Barcelona.

SPAIN AND THE RECONSTRUCTION OF WESTERN EUROPE, 1947-1957

Mis primeros trabajos y el grueso de mis publicaciones constituyeron escalas intermedias con un destino final: *Spain and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1957*. Challenge and Response (Londres/Macmillan, Nueva York/St. Martin's Press, 1998). Dicho libro era mi intento de insertar el caso de España dentro de una corriente historiográfica empeñada en poner de relieve

REPENSAR LA HISTORIA DE LA INTEGRACIÓN EUROPEA. EL CASO ESPAÑOL, 1947-1977

Fernando Guirao

que el período inmediatamente posterior a la Segunda Guerra Mundial tenía una rica entidad histórica propia. Hasta principios de la década de los ochenta del siglo pasado resultaba común afirmar que el período entre 1914 y 1950-51 podría englobarse dentro de una misma etapa histórica de crisis europea, situada entre el período de la primera globalización y dominio europeo del mundo que concluyó con la Primera Guerra Mundial y el período dorado entre 1950 y principios de los años sesenta caracterizado por el crecimiento económico y el enfrentamiento entre bloques. Fue el abrupto final de la bonanza y la imposibilidad de retornar, en Occidente, a las tasas de crecimiento registradas a partir de 1950-51 lo que conllevó la aceptación de la edad dorada como un período de crecimiento excepcional y no de normalidad. Se tardó casi una década en aceptar que la crisis de 1973 no era una crisis coyuntural si no que aquel período que se denominaba unánimemente como edad dorada había acabado y que lo que cabía hacer era plantear nuevas recetas económicas, políticas y sociales de cara al futuro. Así, por una parte, fue la aceptación del fin de la edad dorada lo que conllevó la aceptación del carácter excepcional de dicho fenómeno. Por otra, la necesidad de volver a diseñar nuevas recetas en todos los ámbitos de actuación pública incentivó la búsqueda de los orígenes de la excepcionalidad pasada. Fue entonces cuando toda una serie de estudios hicieron ver que, en buena medida, los arreglos institucionales que favorecieron el crecimiento se habían gestado, precisamente, entre el final de la última guerra mundial y 1951. El período de la reconstrucción emergió, entonces, como un período histórico merecedor de una atención especial.

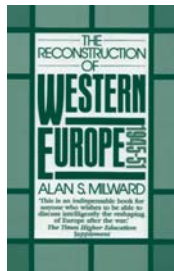
De entre todos los estudiosos del tema destaca la figura de Alan S. Milward, quien con su *The Reconstruction of Western Europe, 1945-51* confirió al término *reconstrucción* un significado muy diferente del habitual e inauguró una corriente historiográfica sobre los orígenes de la integración europea que aún hoy subsiste. Los estudios del profesor Milward y de sus principales discípulos muestran que tras el fin de las hostilidades, los europeos occi-

dentales se pusieron manos a la obra para construir sociedades nuevas. Estas requerían la solución efectiva de todo aquel conjunto de fisuras que debilitaron a las sociedades europeas y las hicieron vulnerables ante las crisis económicas y políticas que acabaron desembocando en el dominio del fascismo en toda Europa continental. Los contratos sociales que se generaron en toda la Europa occidental democrática de manera contemporánea requirieron la adaptación del mundo exterior a sus necesidades de abastecimiento productivo y de mercados estables. La crisis de 1947 que originó el lanzamiento del Programa de Recuperación para Europa (más comúnmente conocido como Plan Marshall) fue el resultado del conflicto entre la rigidez y las necesidades exteriores de los múltiples programas de reconstrucción nacional y la rigidez del sistema económico internacional diseñado por los Aliados a lo largo de la guerra y que, en teoría, habría de entrar en aplicación tan pronto como la economía internacional (y europea) volvieron a la normalidad. Los mecanismos institucionales de cooperación regional que el Plan Marshall alentó resultaron cruciales para el dinamismo del comercio intraeuropeo que actuó como innegable correa de transmisión del crecimiento entre todos los países de Europa occidental, de manera simbiótica. Mecanismos de una enorme complejidad técnica todos ellos y que sólo resultan comprensibles a un grupo reducido de estudiosos.

El conjunto de mis primeras investigaciones, conducidas bajo la supervisión de otro gran historiador contemporáneo, Richard T. Griffiths, tenían la virtud de exponer la realidad europea desde un ángulo imprevisto y, por tanto, novedoso: el caso de la España franquista. El objetivo era ver cómo se vio afectada aquella y cómo maniobró ante el conjunto de arreglos institucionales que se desarrollaron durante la inmediata postguerra: desde la liqui-

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

dación de bienes alemanes y la contribución a los programas de primeros auxilios para los millones de desplazados (víctimas directas de la guerra), hasta los mecanismos de liberalización del comercio intraeuropeo y de multilateralización de

pagos con monedas no convertibles, pasando por el Plan Marshall y otros programas económicos, políticos y militares de intervención estadounidense en territorio europeo occidental. Todos ellos sirvieron para mostrar el único ejemplo contractual posible del grado de efectividad de los mecanismos europeos de cooperación política, económica y militar: la España franquista representaba el único país de Europa occidental que, por la naturaleza política de su régimen reinante, quedó excluido de dichos acuerdos. La necesidad de analizar en qué consistieron los beneficios que se negaban a la España franquista y las opciones de reposición alternativas, ayudaron a entender mejor la naturaleza y la virtualidad de los sofisticados mecanismos de cooperación establecidos entre los países europeos entre 1945 y 1951. El caso de España ilustra, magníficamente cómo y por qué los distintos mecanismos de cooperación establecidos en Europa occidental funcionaron, y dónde residían las fisuras que gobiernos como los de España supieron aprovechar ampliamente.

El proceso de formación intelectual que supusieron estos primeros trabajos provocó una cesión temporal de la convivencia con los historiadores de las relaciones internacionales y la mayoría de los historiadores contemporáneos. El motivo fue mi introducción de métodos cuantitativos para medir el significado último de tantas verdades absolutas e inamovibles que predominaban en dicho campo de estudio, especialmente la aparición de la dimensión comercial y económica en general, que ellos habían abandonado a otros especialistas del análisis de los hechos pasados (los historiadores económicos), y el análisis de los detalles más técnicos de la gama de actividades de interrelación entre estados, que muchos despreciaban por ser asuntos menores. ¿Qué

importancia podría tener la resolución de los problemas de financiación del comercio exterior con la República Federal de Alemania ante el inmenso atractivo de los acuerdos con el Vaticano y con los Estados Unidos? La falta de entendimiento se tradujo en un divorcio irreversible por los absurdos avatares de la política universitaria en España. A mí me importa poco cuál sea el título oficial de mi posición académica; yo intento ayudar a entender la historia contemporánea de España y del conjunto de Europa occidental sin pararme a pensar quién es oficialmente competente para hacer qué. Mis trabajos combinan diversas dimensiones (política, económica y social) en la medida en que yo crea que resultan necesarias para entender un acontecimiento determinado en su justa complejidad y todas las metodologías necesarias para hacerlo con la mayor fiabilidad y calidad posibles.

FRANCO'S SPAIN AND THE INTEGRATION OF EUROPE, 1950-75

Dentro del entramado institucional de cooperación política, económica y social entre los países europeos establecido tras la guerra destaca el fenómeno de la integración. La historia de la integración europea ha estado (y en muchos países aún lo está) más cercana al relato mitológico que a la realidad de los hechos acontecidos. Fue necesario que una pléyade de historiadores indagaran en los fondos documentales de los gobiernos y otras instituciones de diversa índole, que protagonizaron los procesos de formulación y negociación de los proyectos que involucraban cesión de soberanía nacional en manos de órganos supranacionales, para que otra realidad, mucho más mundana, con aristas y matices, emergiera. El modelo de transferencia de soberanía apareció entonces como un instrumento más, que ciertos gobiernos europeos diseñaron con el objetivo de resolver los conflictos pasados, no sólo dentro de las naciones, entre clases y agentes sociales e ideologías políticas, sino también entre los estados europeos. La integración europea apareció, por primera vez, en los trabajos de Milward y sus principales discípulos del momento como una acción preñada de pragmatismo, perfectamente coherente dentro de la nueva concepción de la Europa de postguerra.

En la última década he venido trabajando para volver a situar el caso de España dentro de este panorama historiográfico, no con el objetivo de mostrar una vista colateral del escenario principal sino para ayudar a entender la verdadera naturaleza del fenómeno. Así he ido, progresivamente, abarcando uno a uno, todos los grandes episodios de la historia de la integración europea, desde la perspectiva documental de quien se sentía excluido pero no neutral. El resultado son dos volúmenes que cubren el periodo entre 1950 y 1977. En un primer volumen titulado (provisionalmente) *Franco's Spain and the Integration of Europe, 1950-75. Accommodating A Dictatorship* se analizan, desde una perspectiva española y comparada, diversos aspectos: por un lado los episodios de la formación y temprano despliegue de la Comunidad Europea del Carbón y del Acero, los mecanismos de inserción española en la defensa de Occidente ante la falta de involucración del gobierno de Madrid en los proyectos europeos y occidentales en este ámbito, como por ejemplo el Plan Pleven, la Comunidad para la Defensa de Europa y la Organización del Tratado del Atlántico Norte. Por otro lado, hay que destacar la interesante aparición de España en iniciativas originalmente concebidas dentro de las pretensiones de federalización a la *française* de Europa (especialmente en el ámbito de la agricultura y de los transportes) y, finalmente, la consecución del vínculo definitivo entre España y los países de la Comunidad Europea que no pusiera en peligro la permanencia y la estabilidad del régimen político y la continuidad de su política económica y social. Lo que se consiguió mediante un acuerdo de comercio bilateral entre España y los países de la Comunidad Económica Europea en junio de 1970 que se mantuvo como el único vínculo oficial entre ambos hasta la entrada oficial del Reino de España en la Comunidad Europea, el 1 de enero de 1986.

La investigación que se traduce en el volumen mencionado muestra el mismo carácter iconoclasta de su predecesor: nada resulta ser como siempre nos han contado. La España franquista consiguió un cierto acomodo en sus relaciones político-económicas con la Comunidad y esta última mostró un nulo deseo por utilizar el margen de maniobra a su disposición para reducir el carácter autoritario del régimen español y la fuerte protección del mercado español. Ni la acción comunitaria tuvo en cuenta la efectiva defensa y protección de

los derechos humanos y políticos fundamentales de los españoles, ni el acuerdo de libre comercio que constituía el Acuerdo de 1970 sirvió para abrir el mercado español a la competencia exterior. España constituiría el primer caso en que un estado europeo pretendiera adherirse a la Comunidad Europea sin haber realizado ninguna adaptación previa de apertura de su mercado nacional al mercado comunitario. Los efectos perversos de todo ello fueron el retraso en la modernización de la economía española, su falta de competitividad internacional, la yuxtaposición de los necesarios ajustes con la fuerte reestructuración que las crisis del petróleo finalmente acabaron imponiendo la necesidad de sostener una tediosa negociación de adhesión, más largas de cuanto la opinión pública española conseguía entender. La recreación estadística y documental que se realiza en el libro de la pléyade de instrumentos de protección del mercado interior, así como el detallado estudio documental de la falta de esfuerzo y de entusiasmo de las principales instituciones comunitarias por impulsar los valores democráticos en España durante el franquismo, entre 1970 y 1975, podrían resultar las partes más interesantes, novedosas (metodológica y temáticamente hablando) y significativas de todo el libro, enfatizando así su autor, de nuevo, el hecho no generalmente aceptado de que el estudio de los tecnicismos importan aunque, no cabe ninguna duda, exijan tiempo y formación adicional. Lástima que muchas veces, el estudio detallado del pie de letra de la realización práctica de las grandes declaraciones muestren que, grandilocuentes en su día, muchas declaraciones no pasan de ser propósitos de enmienda con caducidad inmediata.

THE ROLE OF THE EUROPEAN COMMUNITY IN THE SPANISH TRANSIT

La idealización de la Comunidad como activo agente transformador en pro de valores democráticos y de progreso social alimentado, sin filtro crítico alguno, el ideario colectivo del pueblo español en su período de tránsito entre dictadura y democracia. Lo mismo puede decirse de otras experiencias democratizadoras en Europa del sur y del este. *The role of the European Community in the Spanish Transit towards Democracy, 1975-77* (finalizado pero a la espera de que se publique el volumen que cronológicamente le antecede) muestra como el mito de Europa no se

correspondió en absoluto con las prácticas que la Comunidad Europea llevaron a cabo durante la primera fase de la transición, que con-

cluyó con la solicitud de adhesión de una España pretendidamente democrática a las tres comunidades europeas en julio de 1977. Se trata de cuatro estudios de caso que analizan las relaciones hispano-comunitarias entre la muerte de Franco en noviembre de 1975 y la solicitud de julio de 1977: la renegociación del acuerdo preferencial de 1970 y su transformación en un acuerdo de libre comercio industrial antes de julio de 1977, la extensión del límite de aguas de pesca exclusiva hasta las 200 millas náuticas en julio de 1977, las circunstancias que llevaron al Gobierno de Adolfo Suárez a presentar, precipitadamente, la solicitud de adhesión en julio de 1977 y la recepción de la misma a partir de entonces. Estas cuatro recreaciones minuciosas de los principales dossiers que constituían las cuestiones centrales de confrontación bilateral muestran el grado de hartazgo de las delegaciones comunitarias ante los mismos delegados españoles que meses antes defendían las opciones franquistas con uñas y dientes pero que, tras la muerte de Franco, pretendían obtener las mismas excepciones y prebendas escudándose, ahora sí, en la supuesta obligación de la Comunidad en facilitar la consolidación democrática en su flanco sur. Este trabajo traslada el foco de atención desde las declaraciones de principios a favor de Europa (término ambiguo donde los haya), y de la democratización a la realidad práctica de aquellos que se situaban a ras de suelo, breando con las implicaciones prácticas que los incumplimientos sistemáticos de la administración española (franquista y no

franquista) finalmente habían conllevado. La gran paradoja de este período es que la Comunidad pretendía hacer cumplir a los gobiernos democráticos los compromisos de reforma y apertura que nunca se atrevió a hacer cumplir a los gobiernos ilegítimos de la dictadura. Con este trabajo, no sólo tengo la pretensión de que el caso de España vuelva a servir de modelo de referencia temática a todo un conjunto de estudios que no han hecho más que aparecer tímidamente, sino de innovar metodológicamente en dicho empeño trayendo a colación temáticas novedosas tratadas desde una perspectiva hasta ahora desconocida.

REFLEXIÓN FINAL

El Instituto de Historia Jaume Vicens i Vives inicia una nueva etapa marcada por el relevo en su dirección. Esta nueva etapa, alejada del período fundacional y del subsiguiente de consolidación, pone un énfasis especial por formas de hacer y de pensar la historia que complementan y enriquecen aquellas que han predominado en su seno en períodos anteriores. El hecho de escribir hoy estas líneas denota esta apertura hacia otros grupos de historiadores de dentro de la Universidad Pompeu Fabra, a la que, sin duda, seguirán acciones más ambiciosas. No creo equivocarme si escribo que, desde el grupo de historiadores económicos del Departamento de Economía y Empresa, esta acción e iniciativa ha sido bienvenida y valorada muy positivamente. Yo, personal y particularmente, ofrezco mi trabajo y mi experiencia a todos aquellos que crean que en algo les puedan beneficiar a la vez que espero encontrar en el IUHJV los valiosos colaboradores que necesito para afrontar, con mayores garantías de éxito, la multitud de temas que conforman mi agenda para los próximos años, una agenda en la que ha de continuar predominando la búsqueda de la máxima calidad investigadora.

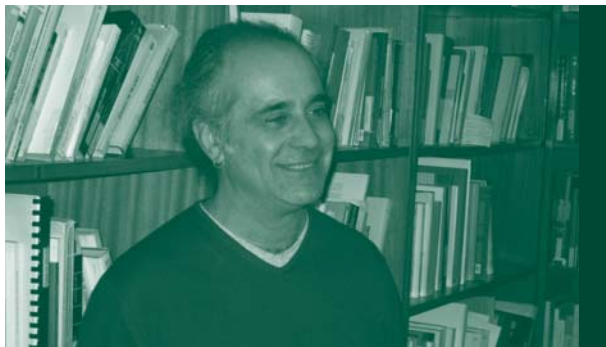
Fernando Guirao
(fernando.guirao@upf.edu)

Titular de la càtedra Jean Monnet d'Història de la Universitat Pompeu Fabra, professor titular d'Història i Institucions Econòmiques en el Departament d'Economia i Empresa de la UPF.

ARTICLE

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

Stefano Maria Cingolani
(Roma, 1956)

«Els dos darrers llibres que li han donat més notorietat pública, una biografia de Jaume el Conqueridor i un assaig sobre les quatre grans cròniques, han coincidit amb la celebració del vuitè centenari del naixement d'aquell mateix rei. Pensa que les grans commemoracions públiques ajuden a la tasca historiogràfica?»

A la de la difusió, sí. A la tasca historiogràfica no necessàriament, però sí a la difusió ja que possibiliten que alguns llibres arribin al gran públic. Ajuden també amb col·loquis com, per exemple, en el cas de Jaume I del qual feia 30 anys que no se n'organitzaven; però tot depèn de qui i com els organitza i qui hi va a dir què.

«En aquest sentit, pensa que el vuitè centenari de Jaume I s'està celebrant com caldria per part de les institucions catalanes?»

No ho sé perquè de moment les institucions públiques no l'estan celebrant; a part de l'organització d'un col·loqui per part de l'Institut d'Estudis Catalans, només Duran i Lleida li ha portat una corona de flors. Hi ha mínim ressò a la premsa i a la televisió. També l'Ajuntament de Barcelona està fent una sèrie de petits documents i una pàgina web sobre Jaume I... Evidentment no fa falta el que estan fent a València: el *Te Deum* i les cavalcades. Poden faltar coses més populars, no en el sentit de folklòriques, sinó en el sentit de difusió bàsica.

«Cal fer notar la diferència amb el País Valencià i les Illes Balears, on els actes organitzats són molt més nombrosos i on Jaume I és més ben recordat que a Aragó i a Catalunya.»

«A la Catalunya de fa cent anys es va celebrar amb intensitat el setè centenari del naixement de Jaume I i és evident que la història medieval catalana va complir un paper cabdal en la formació del primer nacionalisme català. Podria ser que una vegada que el catalanisme ha hegemonitzat el sistema polític ja no atén tant a la base historiogràfica que el va ajudar a naixer?»

Crec que hi ha una certa confluència de diferents coses. Des del punt de vista de les bases historiogràfiques del catalanisme, Jaume I és poc nacionalista, és poc 'català' tot plegat. I almenys des que vaig arribar aquí he copsat que el nacionalisme català se centra sempre més en la Guerra dels Segadors i en la de Successió. Per la seva part, com que Jaume I pertany a la Corona

“Des del punt de vista de les bases historiogràfiques del catalanisme, Jaume I és poc nacionalista, és poc 'català' tot plegat”

d'Aragó, crea València i crea Mallorca; és una cosa més pancatalanista que potser no identifica tant a Catalunya de forma particular. Potser, a més, Jaume I no forma part dels grans mites catalans nacionalistes; pel que fa al Casal de Barcelona, per exemple, Guifré el Pilós és millor considerat, tot i que no en sabem res d'ell.

Per altra banda, en l'àmbit semiintel·lectual, es nota la prevalença que té la crònica de Ramon Muntaner sobre la de Jaume I. Muntaner agrada més perquè és molt més patriòtic, dona més satisfacció popular nacionalista i conta l'expansió catalana europea; mentre que el rei Jaume és "massa" ibèric encara. El lector contemporani troba més gust en llegir Muntaner per la simplificació de criteris literaris contemporanis.

Així mateix, en aquell cert abandonament de la història política medieval influeix també el tipus d'historiografia que es fa a Catalunya. Aquí les últimes biografies de reis són les dels anys cinquanta; després, la historiografia ha fet altres coses. En canvi, a la península ibèrica hi ha molt bones obres recents sobre els reis medievals d'Astúries,

de Lleó, de Castella, de Navarra o de l'Aragó independent. Caldria recuperar la gran història política de l'edat mitjana catalana. I que no se n'hagi fet gaire, influeix en la seva escassa divulgació popular.

«Al Seminari de l'UJHJVU vam tractar fa dos anys la biografia com a mètode historiogràfic. Quines virtuts i quins defectes en destacaria?»

A banda que no existeix "el mètode" per fer fer, les biografies medievals —que són diferents segons l'època i el tipus de fonts a l'abast— permeten d'aprofundir més en aspectes de les capes socials altes i de la història del poder. Són una molt bona eina per veure com s'estructura la pràctica i la concepció del poder, mentre que per a l'estudi de les relacions diplomàtiques i dels esdeveniments polítics no són necessàries però són un instrument útil.

«Potser hi ha de vegades un excés d'història psicològica en el gènere biogràfic medieval?»

Això depèn del joc que doni la documentació disponible i del tipus de biografia. En el cas d'aquelles divulgatives, per interessar el lector, cal una mica d'història psicològica, tot i que amb mesura. També hi ha qui es llança a les reconstruccions biogràfico-novel·lesques sense base documental

suficient, però particularment la biografia em sembla una bona eina de relat historiogràfic sempre que es tracten les fonts amb científicitat.

«Una certa base psicològica és present en una de les seves hipòtesis més importants —i potser polèmiques— segons la qual el Llibre dels fets de Jaume I va ser escrit entre 1270 i 1276 com a resposta a l'obra De rebus Hispaniae de l'arquebisbe de Toledo, Rodrigo

Jiménez de Rada, ja que aquesta menystenia el paper de la dinastia del Casal de Barcelona en la història ibèrica. Es el segle XIII un mena d'origen de les disputes territorials de l'Espanya actual?»

Potser sí. A Espanya, en el sentit geogràfic del terme, sempre n'hi ha hagut, des dels romans. El problema és que fins al segle XII és bàsicament on estan els andalusins i a partir del XIII és on estan els cristians. És més aviat la ideologia de les històries castellanes medievals —Lucas de Tuy, Rodrigo Jiménez de Rada i les cròniques alfonsines— les que elaboren la idea d'una única Espanya i del lloc que han de tenir els altres que hi són. Jaume I sembla prou solidari amb el que en podríem dir, salvant les distàncies, una Espanya plural, en què tots són cristians i cada regne va a la seva; però hi ha una idea de conjunt, com, per exemple, quan en marxa del Concili de Lió (1245) afirma que gràcies a ell "hem fet honor a tot Espanya".

D'altra banda, des del punt de vista de la psicologia del rei Jaume, arriba cert moment en què comença a sentir-se el més gran de tots els governants ibèrics. Com que no aconsegueix vèncer Castella ni tampoc fer-se amb el regne de Navarra al qual aspirava, juga, doncs, la carta de l'autoritat moral i comença a actuar com si fos el rei més important de

tots, el que explica, per exemple, la conquesta de Múrcia (1266) en favor del seu gendre Alfons X de Castella. Aquella frase del Concili de Lió s'entén sobretot des de la seva idea de ser el monarca més representatiu i més prestigiós de les monarquies cristianes que hi havia a Espanya.

ENTREVISTA

«Cal més treball de reflexió sobre els conceptes d'estat i nació dins el medievalisme català?»

Ens vam quedar a les posicions romàntico-positivistes i nacionalistes del primer catalanisme, les hem eliminat per un afany correcte de modernització i ara ens hem quedat exactament en no saber què passa, on, ni quan, respecte d'aquest tema. Pel que jo he pogut veure no podem dir que a l'època de

“Ens vam quedar a les posicions romàntico-positivistes i nacionalistes del primer catalanisme; les hem eliminat per un afany correcte de modernització i ara ens hem quedat exactament en no saber què passa, on, ni quan”

Jaume I hi hagi nacionalisme ni tampoc hi ha present una diferenciació clara entre Catalunya i Aragó com a entitats nacionals. Hi ha els catalans i els aragonesos com a grup de gent de la qual refiar-se més o menys i, per exemple, el cronista Desclot és clarament antiaragonès, però no sé en quins termes això va més enllà.

Potser seria el cas de tornar a examinar aquests aspectes, tot i que és complicat. Les fonts medievals poden ser massa ambigües sobre això; però si alguna persona amb molt de seny i molt d'equilibri s'hi volgués tornar a posar, almenys per fer un punt de la situació prou exacte, no estaria gens malament, ja que encara continuem veient les cròniques a través dels ulls de la Renaixença i del catalanisme de primers del segle XX.

«Aquest any organitzarem a l'UJHJVU un col·loqui sobre l'ús ètic de la història. En quina mesura hi ha uns límits ètics per a l'historiador?»

No s'hi val qualsevol cosa. Jo sóc més instintiu que no teòric, però qualsevol cosa no s'hi val. La interpretació de les fonts és un límit: cal treure la màxima informació possible però cal ser el màxim de rigorós possible.

En el meu àmbit d'estudi he hagut d'incorporar nous mètodes per llegir les fonts, ja que fins

V
V
J
H
U
I

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS i VIVES

al moment, entre la desconfiança absoluta de Bofarull vers les cròniques medievals catalanes i la propensió a creure les de Soldevila, no hi havia hagut una crítica com calia. Les cròniques, a banda dels fets narrats, sempre donen més informacions sobre el moment històric en què han estat escrites; però per extreure aquestes informacions és necessària la seva crítica històrica i sempre ha de ser una crítica molt afinada. Així, a banda dels fets erudits, podem identificar la mentalitat segons la qual els cronistes donaven una determinada visió dels fets en funció de la seva ideologia i de diverses estratègies de comunicació pública. La confrontació minuciosa amb els fets i els documents coneguts ens permet de donar noves interpretacions sobre la visió particular que els autors de les cròniques volien oferir.

Respecte d'això, la crítica de les fonts medievals resultaria molt més senzilla si tinguérem a l'abast més edicions documentals.

Clarament, com més elements tens a disposició més fàcil és fer la crítica de les fonts. Dels documents del segle XIII en tenim uns quants, sobretot de Jaume I; però no estan del tot publicats, ni molt menys. Hi ha dos problemes. Un és la mà d'obra disponible per editar fonts: amb molta gent podem publicar molt, en cas contrari treballarem menys i de forma més parcel·litzada. L'altre problema afecta la concepció de l'edició de documents: recentment se n'han publicat moltíssims a Catalunya, però les línies que s'han privilegiat són les de l'època carolíngia i els cartularis eclesiàstics o municipals; el que falta totalment respecte d'altres països — tornant a la mateixa raó per la qual no es fan biografies — són els corpus diplomàtics dels comtes o dels reis.

A l'Aragó d'abans de la unió amb Catalunya estan publicats gairebé tots els documents reials, i igual per a d'altres reis castellans, francesos o anglesos. Aquí no n'hi ha pràcticament cap. Hi ha la sèrie de documents de l'Arxiu Comtal de Barcelona, importantíssima; però si vols estudiar qualsevol sobirà a partir de Ramon Berenguer I (1035-1076) has d'anar a buscar els documents a un miler de llocs diferents i uns quants els perdràs perquè són a publicacions inesperades i impensades.

Com que no hi ha un estudi polític de la història, tampoc hi ha una publicació de la documentació política. Sembla, a més, que la cosa funcioni d'una manera ocasional, segons els interessos d'un investigador o d'un altre.

Pel que fa a les fonts de biblioteca, en què vostè ha destacat per exhumar alguns manuscrits inèdits, també queda tant per fer?

Queda per fer, sigui pel que encara és inèdit i tenim constància que existeix o que va existir però no sabem si es conserva enlloc; sigui per "republicar" ben publicades les que ja tenim. En això darrer acabem de començar: el Servei de Publicacions de la Universitat de València editarà aquest any els dos primers volums dels *Monuments d'història de la Corona d'Aragó*, una col·lecció de fonts cronístiques medievals de la Corona des del segle XI fins al XV, hagin restat inèdites o estiguin ja publicades amb criteris d'edició antics. De moment els primers dos volums són cròniques, *Les Gestes* en català i el *Llibre dels reis*; el tercer seran els *Annals de Ripoll* i el quart serà la versió primitiva del *Gesta Comitum*.

Vostè es dedica exclusivament a la investigació en l'actualitat. Comença a ser possible viure com a investigador d'humanitats en la societat catalana?

No, evidentment. T'has de dedicar a altres feines tangencials com ara la revisió editorial de textos o la publicació de llibres de divulgació. Actualment la investigació no dona per viure, sinó per malviure.

"Actualment la investigació no dona per viure, sinó per malviure"

Responsables:

Joaquim Albareda, Jaume Claret i Eduard Martí.

Col·laboradors:

Salomé Alamillo, Vicent Baydal, Carles Brassó, Josep M. Delgado, Daniel Fernández, Meritxell Ferrer, Agnès García, Fernando Guirao, Óscar González, Manel López, Mireia López, Jesús Marchand, Imma Muxella, Eduard Puig, Martín Rodrigo, Carolina Rua, Gabriella Scrotino i Col·lectiu de Professorat d'Ensenyament Secundari.